

"יסודות"

עיונים בחקר ההיסטוריה של צה"ל

הר חברון במלחמת העצמאות

מחבר : בני גשור.

מקור : "יסודות", גיליון 4 : 20 שנה למבצע חומת מגן ו-40 שנה לשל"ג.

הוצאה : המחלקה להיסטוריה בצה"ל.

עורך : אלי מיכלסון.

שנת הוצאה : 2022.

הר חברון במלחמת העצמאות

בני גשור¹

מבוא

על פי החלוקה המרחבית ב'הגנה' ובימיו הראשונים של צה"ל, במלחמת העצמאות לא היה 'בעל בית' מובהק המופקד על גזרת הדום הר חברון,² אזור שהיה ריק מיהודים. חטיבת עציוני (חטיבה 6) הופקדה על ירושלים ועל סביבתה, בכללה גוש עציון. נפילת הגוש, באמצע מאי 1948, גרמה לחטיבה למקד את תשומת ליבה בירושלים. מעייניה של חטיבת גבעתי (חטיבה 5), בייחוד מחציו השני של מאי 1948, היו נתונים באזור שממושבות הדרום ועד לכביש אלמג'דל (אשקלון, ולהלן בסוגריים אתרים בשםם כיום) – אלפאלוג'יה (קרית גת, כביש 35). עד סתיו 1948 כמעט שלא נתנה את דעתה לאזור שממזרח לקיבוצים גת וגלאון, וכפי שניתן ללמוד מפרשיות קרב שונות, שבהן היא נדרשה להפנות כוחות ותשומת לב מזרחה משפלת החוף הדרומית, כמו קרב לטרון השני (מבצע 'בן-נון ב', בליל 30–31 במאי 1948)³ או הגנת גזר (10 ביוני),⁴ נעשה הדבר באופן חלקי ואולי בלב ולב. חטיבת הנגב של הפלמ"ח (חטיבה 12), אשר הוקמה ב־11 במרץ 1948, התמקדה בהגנה על היישובים היהודיים שמדרום לכביש אלמג'דל – אלפאלוג'יה – חברון ובאבטחת קווי המים המוליכים אליהם ובדרכים שביניהם. כיוון שהאזורים המזרחיים ביישובי הנגב שבאחריותה היו בית אשל ונבטים, פרט לשתי פשיטות, ב־29 במאי וב־23 באוקטובר 1948, על גשר דאהרייה שעל כביש באר שבע – חברון (בנתיבו דאז),⁵ במשך זמן רב מאוד לחטיבה לא הייתה דריסת רגל באזור.⁶

בהיעדר 'בעל בית' בלחימה באזור זה, לסירוגין ועל פי התפתחויות שחלו במלחמה, השתתפו ארבע מ־12 חטיבות צה"ל – חטיבה 8, גבעתי, אלכסנדרוני (חטיבה 3) והנגב – ושתי חטיבות נוספות, הראל (חטיבה 10) ויפתח (חטיבה 11), לחמו בשוליו. נוסף על כך בגזרה פעלו כוחות של חיל המשמר (חי"ם), חיילים המיועדים להגנה סטטית בעיקר של מחוז השפלה. בשל מיקומה, בין חזית⁷ המרכז לדרום, אשר חוויית לחימתן הייתה מרה וממושכת יותר מזו של חזיתות הצפון והתיכון, עם היעדר יישובים יהודיים, נוח היה להניח לגזרה זו לנפשה. מצב זה עתיד היה להשתנות מקיץ 1948, עת מאזן הלחימה נטה יותר ויותר לצד צה"ל. הדבר התבטא, בין השאר, בצורך פוחת והולך להקצות כוחות להגן על היישובים ועל הדרכים אליהם, בהזדמנויות מבצעיות אשר התקדמות כוחות צה"ל פתחה, ובכניסה לאזורים ערביים טהורים, או בעיון באפשרות כזו.⁸

¹ ד"ר בני גשור כתב את עבודת הדוקטור במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית על אודות מתנדבי חוץ לארץ מצפון אמריקה במלחמת העצמאות. מאז, כחוקר עצמאי, פרסם שורה של מאמרים אודות היבטים שונים של אותה מלחמה.

² השם אומץ מן הבלוג של עמירם אורן, "עמירם במשעולי ישראל", מן המרשתת: <https://amiramorenbikes.com>, נדלה ב־15 ביוני 2021.

³ שלמה שמיר, "בכל מחיר" – לירושלים: המערכה בלטרון – הכרעה בדרך 7 (תל אביב: מערכות, 1994), עמ' 307–395.

⁴ אברהם איילון, חטיבת גבעתי מול הפולש המצרי, צה"ל: מערכות, תשכ"ג, עמ' 199–207.

⁵ עדות יהונתן דותן, סמג"ד בגדודים 8 ו־9 במלחמת העצמאות, מראיית יהודית ירדני, גבעת ח"ן, בית יגאל אלון, גינוסר, יוני–אוקטובר 1999; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי – 26-10-48", 26.10.1948, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ) 141/6308/1949.

⁶ ארדון כהן, מיכאל כהן ועמוס מנדלסון, חטיבת הנגב במלחמת העצמאות (תל אביב: הוצאה עצמית, 2011).

⁷ חזית הצפון (פיקוד הצפון במושגי ימינו), כמסגרת המהווה דרג שמתחת למטכ"ל ומעל החטיבות, הוקמה במאי 1948, והשאר באוגוסט 1948. עד לאותו מועד, השימוש במושג הוא אינטואיטיבי, על פי המיקום הגאוגרפי, על פי היריבים ועל פי התודעה דאז.

⁸ דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, ב (תל אביב: משרד הביטחון, 1983), עמ' 581.

גזרת הדום הר חברון נמצאת בקו חזית המתפתל בשטח גבעי או הררי, טרשי, מנומר בצמחייה, חסר איזון דמוגרפי קיצוני משני עבריו ואינו מופרד בגבול בין-לאומי. גזרה זו הדגימה היטב, אולי יותר מכל גזרה אחרת, את המעבר מתקופה אשר התאפיינה בלוחמה סדירה בעיקרה לתקופה שבה היוו מבצעי ביטחון שוטף את עיקר הלחימה. מאמר זה יתאר את השתלשלות המאורעות אשר בסופו של דבר הביאו למתיחת קו הגבול במקום שנקבע בגזרה זו, ואת הנסיבות אשר קבעו את מאפייניו המיוחדים.

ההיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות הותירה את גזרת הדום הר חברון בצל. כך, הגזרה, הרחוקה מצור מחצבתן, כלומר, המרחב שממנו גויסו חיילי היחידות, כמו גם זירת פעולתן בשלבים הראשוניים של המלחמה, תפסה מקום משני בתודעת היחידות אשר השתתפו בלחימה בה. נוסף על כך, בעת שהתרחשה, סמוך לסוף המלחמה, כבר חל שינוי בהרכב האנושי של היחידות המעורבות, והלוחמים הוותיקים, אשר נשאו עימם את המורשת היחידתית, הוחלפו או נמחלו בזרם מגויסים מהקלט. גורמים אלה, כמו גם אופי הלחימה האפרורי יותר אשר לבשה במבצעי צה"ל הגדולים ואחריהם, הקרינו גם על ההיסטוריוגרפיה של הלחימה באזור. בספרי החטיבות המעורבות ובספרי הגדודים, אם יצאו, כמו גם בספרי זיכרונותיהם של מפקדים ואף של חיילים, בולט המקום המשני, אם בכלל, שגזרה זו תופסת אותו, גם אם היחידות והלוחמים שהו ולחמו בה זמן ניכר.⁹ היעדר עדות זה מעיד כאלף עדים כי אזור זה היה רחוק מן העין ורחוק מן הלב.

השטח

גזרת הדום הר חברון הייתה חלקה המערבי והדרום-מערבי של נפת חברון המנדטורית, ממערב לכביש חברון–באר שבע, ובהחלטה 181 של עצרת האו"ם ('החלטת החלוקה') יועד השטח כולו למדינה הערבית. התיאור שלהלן מתייחס למאפייניה דאז. תוואי הנוף הבולט באותה נפה הוא רכס הרי חברון, המהווה חלק מקו פרשת המים הארצי. הרכס, כ־20 ק"מ רוחבו ממזרח למערב, עובר מצפון לדרום, בהמשך להרי ירושלים, נכנס לנפה מעט מדרום לגוש עציון וממשיך בגבולותיה עד לעיירה דאקרייה. ממערב לגוש הררי זה ומדרום לדאקרייה משתרע אזור גבעות מסולעות, המכוסות בצמחיית שיחים, וביניהן ואדיות רחבים. בניגוד לאזור ההררי, שבו ניתן לנוע ברכב רק בדרכים שהותקנו לכך, כאן אפשרויות התנועה רבות יותר, למשל, בערוצי ואדיות שטוחים. כלפי צפון-מערב השתרעה הנפה עד מוע'לס (כק"מ מדרום למושב גפן, באזור יער חרובית והלאה כלפי דרום-מערב עד תל איס'אפי (תל צפית) ובִּרְקוּסִיא (כשלושה ק"מ מדרום-מערב לתל צפית). משם גבול הנפה יורד דרומה דרך זִיתא (מצפון-מזרח לקיבוץ גת ומצפון-מערב לקיבוץ גלאון), וקוֹנִיבָה (חִירְבַת כפר לכיש, ממזרח ללכיש) ומדרום-מערב לדאקרייה סב מזרחה לים המלח. בחלק המערבי והצפון-מערבי של הנפה התאפיין הנוף בשלוחות ובגבעות מעוגלות, בעלות מדרונות מתונים, שגובהן לרוב 350 עד 400 מ', ובאזור בית ג'ברין (בית גוברין), גם 450 מ'.

⁹ באלבום הפלמ"ח ישנן מאות תמונות, ולחן זיקה לכל היבט והיבט בתולדותיו – כמעט, שכן אין בו ולו תמונה אחת מגזרת הר חברון כאשר שהתה שם חטיבת הנגב. ראו: יוסקה רבינוביץ ואראלה הורביץ (עורכים), **פלמ"ח: אלבום** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1959); מבין כ־360 עמודי הספר על אודות חטיבת אלכסנדרוני (חטיבה 3), אשר שהתה באזור כחמישה חודשים, לקורותיה בגזרה הוקדשו כשישה עמודים, ואף רובם דן בתפיסת חופו הדרומי-מערבי של ים המלח. ראו: גרשון ריבלין וצבי סיני (עורכים), **חטיבת אלכסנדרוני במלחמת הקוממיות** (תל אביב: מערכות, 1964), עמ' 323–324, 340–341; מבין כ־470 עמודי ספר המוקדש לגדוד 9, מהם כ־300 על אודות 1948–1949, רק חמש שורות מוקדשות לגזרת הר חברון. ראו: משה גבעתי, **בדרך המדבר והאש, תולדות גדוד 9** (תל אביב: משרד הביטחון, 1994), עמ' 298. התמונה דומה גם באשר למקורות נוספים אשר היריעה קצרה מלפרטם. מעט יוצאת דופן חטיבת גבעתי, אשר בספר מוקדשים כמעט 30 עמודים לקורותיה בגזרה או בשוליה, אם כי אף אלה מהווים כמות שולית בהשוואה להיקף הספר (645 עמודים). ראו: איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 550–559, 601–618.

הגבעות עשויות סלע גיר לבן ורך יחסית, וביניהן עמקים רחבים¹⁰ הנוחים יחסית לתנועה, בייחוד בקיץ, בהיעדר שלוליות ובוץ.

בנפה עבר כביש ירושלים–חברון–באר שבע, חלק מ'דרך ההר' הקדומה, הנמשכת צפונה לשכם, והוא היווה עורק התחבורה הראשי באזור ההר. נוסף על כביש זה, באזור עובר כביש היוצא מאל-מג'דל מזרחה אל אל-פאלוג'יה, וסמוך לבית ג'ברין (צומת נחושה) הוא מתפצל: ממשיך מזרחה לחברון או צפונה להר טוב (כביש 38), קטע אשר באותה העת טרם כוסה באספלט. דרכים משניות היו בית ג'ברין–קנ'יבה–דוואימה (כרמי קטיף סמוך לאמציה, כביש 3415 בקירוב גס) שהייתה אז דרך עפר, בוצית בחורף, משם הפכה דרך העפר לכביש והמשיכה לאד'נא ולתרקומיא. אזור הדום הרי חברון, כיום דרומו של חבל עדולם ומזרחו של חבל לכיש, מהווה אזור מעבר בין הנגב המישורי, המדברי והשומם בעיקרו, ובין הר חברון הגשום והמיושב. מעבר אחר הוא בין מישור החוף הדרומי ובין הרי חברון הגבוהים כ־900 מ'.

המקומיים, 'הג'יהאד הקדוש' ו'הכוחות הקלים'

מלחמת העצמאות, בחודשיה הראשונים, נערכה בעיקרה בין ערבים ליהודים במקומות שאלה חיו לצד אלה. כן התחוללה לחימה, לעיתים לחימה קשה, על הדרכים ליישובים היהודיים. בהיעדר התיישבות יהודית פסחה המלחמה, באותו שלב, על שיפוליו המערביים של הר חברון. עם זאת לעיתים השתתפו ערבים מקומיים בלחימה בגזרות שנמצאו במרחק לא רב. כך למשל, ערבים מהר חברון השתתפו בהתקפה על נבטים ב־17 בדצמבר 1947.¹¹ באותו חודש ניסה עבד אל-קדר אל-חוסייני, מפקד הגזרה המזרחית של 'הג'יהאד הקדוש' (אג'יהאד אל-מוקדס, להלן: 'הג'יהאד), הכוח הצבאי של הוועד העליון של ערביי ארץ ישראל (בהמשך שינה הוועד את שמו ל'המוסד הערבי העליון', אך המאמר ימשיך לנקוב בשם הידוע יותר), ניסה לגייס לוחמים מחברון ומסביבתה. הצלחתו הייתה דלה, ותחת דגלו נאספו ובאו רק כמה עשרות לוחמים מהאזור. גם היוקרה שלה זכה 'הג'יהאד בשל חלקו בחיסול מחלקת הלי"ה (16 בינואר 1948), אשר בניסיונה להעביר אספקה לגוש עציון עברה בדרך מקרה סמוך למחנה אימונים של כוחותיו, לא הביאה לנהירה לשורותיו מקרב ערביי האזור, והוא הדין בקרב שיירת נבי דניאל, כעשרה שבועות אחר כך.¹² בשבועות שלפני תום המנדט, באופן בלתי רשמי גייס אף הלגיון הערבי כמה עשרות לוחמים מהר חברון עבור יחידות העזר שלו.¹³ פרט לקרב הקסטל, ב־8 באפריל 1948, ולעוד אירועים לא־סדירים (ספורדיים), לא השתתפו ערביי נפת חברון, כ־90 אלף במספר, ובהמשך נוספו אליהם פליטים מאזורים שנכבשו או שאוימו,¹⁴ בלחימה באותם שלבים, שטרם קום המדינה, ונמנעו מלסייע לוועד הערבי העליון.¹⁵ דפוס התנהגות זה היה רווח בקרב ערביי ארץ ישראל, אשר הגבילו את אופקיהם לסביבתם הקרובה, בלא תיאום ברמה הארצית, ולא היה ייחודי להר חברון.

¹⁰ אורן, עמירם במשעולי ישראל.

¹¹ כהן ומנדלסון: חטיבת הנגב, עמ' 46, 60, 143.

¹² יואב גלבר, קוממיות ונכבה: ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, 1948 (אור יהודה: דביר, 2004), עמ' 110, 116; אברהם סלע, "הכוחות הערביים הבלתי סדירים", בתוך: אמנון מגן (עורך), לחימת הערבים במלחמת העצמאות (רמת אפעל: המרכז לתולדות כוח המגן "ההגנה" ע"ש ישראל גלילי, פברואר 1990), עמ' 11.

¹³ בני מוריס, הדרך לירושלים: גלאב פשה, ארץ ישראל והיהודים (תל אביב: עם עובד, 2007; מתרגם: יעקב שרת), עמ' 138.

¹⁴ סקר הקרקעות של 1945, מתוך: Sami Hadawi, *Village Statistics 1945, Classification of Land and Area Ownership in* (Beirut: Palestine Liberation Organization Research Center, 1970), *Palestine*, מן המרשתת: www.palestineremembered.com/download/villagestatistics/, נדלה ב־21 ביוני 2021. המספרים מקורבים ביותר, ובכל מקרה, במלחמת העצמאות חלו שינויים קיצוניים באוכלוסיית הערבים ביישובים השונים; גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 118, 121, 263.

¹⁵ איתמר רדאי, "עבד אל-קדר אל-חוסייני, מפקד פלסטיני במלחמת 1948", בתוך: ניר מן (עורך) ואיתמר רדאי (עורך אורח), עלי זית וחרב: ירושלים, יג (ירושלים: כרמל והעמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, 2013), עמ' 218–219, 228–230.

גוש עציון נפל בידי הערבים ב־14 במאי 1948, היום שבו הוכרזה הקמת מדינת ישראל ואשר בערבו תם המנדט הבריטי. יום לאחר מכן החלה פלישת מדינות ערב. עבר הירדן (כיום ולהלן: ירדן), אשר שאפה להשתלט על החלק אשר הוקצה לערבים בהחלטה החלוקה, שיגרה את עיקר כוחה לגזרות ירושלים ולטרון ולא היה לאל ידה אלא להפריש פלוגה אחת לאזור הר חברון. הקצאת כוחות צנועה זו נסמכה, בין היתר, על הנטייה הפרוהאשמית של ערביי האזור, ובראשם מוחמד עלי אג'עברי, ראש עיריית חברון.¹⁶ עם תחילת ההפוגה הראשונה (11 ביוני עד 8 ביולי 1948) הוצאה משם אפילו פלוגה זו, תוך השארת כוחות סמליים.¹⁷ אובדן לוד ורמלה באמצע יולי הוריד את יוקרתה של ירדן באזור, ועם דילול כוחותיה – אף את השפעתה.

את החלל שנפער עקב דלילות כוחות הלגיון מילאו המצרים. לצד הכוח המצרי העיקרי, אשר פלש לארץ ישראל לאורך חוף הים התיכון, פלש כוח מצרי משני, סדיר למחצה ברובו, של מתנדבים, חלקם מקרב 'האחים המוסלמים', חלקם חברי המפלגה הלאומנית 'מצרים הצעירה', צפון אפריקנים, ובהמשך, סודנים ואחרים. לפני כניסתו לארץ ישראל עבר הכוח אימונים בני כחודשיים, בהדרכת קצינים סדירים, במחנה הקסטאפ (עבאסייה) שליד קהיר, ובמסגרת מטרות שבצפון-מערב מצרים, לחוף הים התיכון.¹⁸ כוחות חילוץ חדרו לארץ מפברואר 1948, והשתתפו במספר התקפות כושלות על כפר דרום, ב־10 באפריל, ב־11 במאי וב־13 בו. עם הפלישה הועמדו כוחות מתנדבים אלה תחת פיקודו של הצבא המצרי, ולמפקדם מונה הקולונל אחמד עבד אלעזיז. הם תוגברו בקצינים וביחידות נשק מסייע מן הצבא המצרי הסדיר, ומנו כאלף קצינים וחיללים. 'הכוחות הקלים', כפי שנקרא כוח מצרי משני זה, פלשו לארץ בדרך עוג'א אלחפיר (ניצנה)–באר שבע, ועל פי תוכנית הפלישה המקורית, משימתם הייתה לחבור אל הלגיון לאחר שיעברו את באר שבע.¹⁹ אלא שב־19 במאי, במענה לבקשת ערביי הר חברון – אולי בקשה 'מוזמנת' – להגנה מפני מה שנראה כאיום יהודי מירושלים ודרומה, התקדמו הכוחות לאזור חברון–בית לחם, דרך שטחים ערביים טהורים, בניגוד לתוכנית המקורית.²⁰ תחילה השתתפו הכוחות הקלים בקרב על רמת רחל (21 עד 25 במאי 1948), וממנה נהדפו לאחר קרבות מרים. מאז נערכו חלק מהכוחות במבואותיה הדרומיים של ירושלים וכן מערבה משם, בחלקו הדרומי של פרוזדור ירושלים, ודרומה משם, בשיפולים המערביים של הר חברון, וחלקם נערכו בהר עצמו, בעיקר בערים חברון ובית לחם.²¹ הטור המצרי העיקרי קיים מגע עם הטור המזרחי, עת נאחז בכביש אל־מגידל–אל־פאלוג'ה–בית ג'ברין, ומכאן והלאה, אם כי כל אחד מן הטורים שמר על אופיו, היו תנועת והחלפת כוחות ביניהם.²² בליל 17–18 באוגוסט 1948 היו 'הכוחות הקלים' חלק חשוב בהדיפת התקפתו של גדוד 62 (בית חורון) של עציני באזור ארמון הנציב. מכאן ואילך לא היווה הטור המצרי המזרחי מטרד. המצרים, אשר נוכחותם באזור הייתה פוליטית – הפגנת נוכחות וקניית דריסת רגל – יותר מצבאית, במלחמתם בישראל נטו לגישה פסיבית. נטייה זו גברה לאחר שעבד אלעזיז

¹⁶ גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 42, 186, 191.

¹⁷ אברהם סלע, "יחסי המלך עבדאללה וממשלת ישראל במלחמת העצמאות – בחינה מחודשת" (חלק שני), **קתדרה** 58, דצמבר 1990, עמ' 181.

¹⁸ תומס מאיר, "אגודת האחים המוסלמים ושאלת ארץ ישראל בשנים 1945–1948", בתוך: יהודה ואלך (עורך), **היינו כחולמים, קובץ מחקרים על מלחמת העצמאות** (גבעתיים: מסדה, 1985), עמ' 364; שם שולח חסר, למטכ"ל/אג"ס/מודיעין, גודים 2, 7, 8 ולנמענים נוספים, "קטעים מיומן מתנדב מצרי שנמצא [מילה לא ברורה] בעסלוג", יולי 1948, א"צ 5879/1949, 83/5879.

¹⁹ גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 56, 128, 201–202, 262; מש"מ 1 (ענף מודיעין קרבי) לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 30.9.1948, א"צ 133/6308/1949.

²⁰ כמאל איסמאעיל אל-שריף, "האחים המוסלמים במלחמת פלשתינה (אל-אח'ואן אל-מוסלמין פי חרב פלסטיין)", בתוך: שמואל צבאג (מתרגם), **בעיני אויב, שלושה פרסומים ערביים על מלחמת הקוממיות**, תל אביב: מערכות, 1955 (להלן: איסמאעיל אל-שריף, "האחים המוסלמים"), עמ' 86.

²¹ בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ג (4.10.1948), עמ' 732.

²² מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ועוד, "דו"ח מודיעין יומי 130600–1416", 15.9.1948, א"צ 9/1041/1949.

נהרג, ב'22 באוגוסט²³, בדומה, באותה מלחמה, לכוחות ערביים בלתי סדירים אחרים עם מות מפקדיהם, כמו עבד אל-קדר אל-חוסייני וחסן סלאמה. מוחמד פחירי החליף את עבד אל-עזיז, ולאחר זמן קצר קיבל את הפיקוד עבד אג'ואד טבאלה.²⁴

נוסף על 'הכוחות הקלים' ארגנו המצרים מיליציות מקומיות, בגיוס חלקי, הן ככוחות משמר, הן ל'עבודת' זמנית את כוחותיהם בקרבות מסוימים (ראו להלן), הן, לעיתים בכפייה, לצורכי התבצרות. בכל תקופת נוכחותם בשטחים אלה שרתה מתיחות בין המצרים ובין נציגי ירדן. אלה גם אלה מינו מושלים מטעמם בהר חברון, בעוד הוועד הערבי העליון מנסה מצידו, במלחמת מאסף, לאחוז בהשפעה כלשהי, כאשר משאביו הולכים ואוזלים עם התמעטות תמיכתן של מדינות ערב בו.²⁵ יחסיהם של אלה גם אלה עם המקומיים, הן כוחות צבאיים, כמו הג'יהאד, הן אזרחים, אשר נחלקו בנאמנותם, אף הם לא התנהלו תמיד על מי מנוחות. באותה העת מנו המצרים והג'יהאד, אשר כוחותיו מדרום לירושלים, בפיקודו של מוניר אלפאדל, כ־800 איש, ובאופן כללי הם צידדו זה בזה, ולו כמשקל נגד ללגיון. תמיכתם של המצרים בג'יהאד, הכוח הפלסטיני היחיד אשר שמר על מידה של עצמאות, אף קיבלה, לזמן מה, גושפנקה של הסכם לסיוע מצד הראשונים.²⁶ למעשה, חלק נכבד ממרצם של הגורמים הערביים השונים הופנה למאבקים פנים-ערביים, ולעיתים הם גלשו לירי ולשפיכות דמים.²⁷

בהמשך, הן עקב שיקולים פוליטיים, בעיקר הקמת ממשלת 'כל פלסטיני' בעזה בספטמבר, הן עקב צורך צבאי גרידא, בסתיו 1948 החלו המצרים להקים כוח צבא,²⁸ תוך זיקת מה לוועד הערבי העליון, מבין המקומיים, אם כי לאו דווקא תושבי הדום הר חברון והסביבה,²⁹ ולא דווקא כדי לשרת באותה גזרה.³⁰ כוח זה, אשר מרכז הגיוס שלו נמצא בבית ג'ברין, נקרא 'צבא פלסטיני'.³¹

²³ דב ינון, **צבא מצרים בתחילת מלחמת העצמאות, הכנות המצרים למלחמה ולחימתם עד ההפוגה הראשונה** (אמ"ן-תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, 2005) עמ' 36–62, 106–116, 135–138; אברהם סלע, "הכוחות הפלשתינאיים והמצרים בדרום", בתוך: משה נתיב (עורך), **הדרום במלחמת העצמאות** (רמת אפעל: המרכז לתולדות כוח המגן "ההגנה" ע"ש ישראל גלילי, 1988), עמ' 33, 36–38. ²⁴ משי"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 061600–0501600", 7.9.1948, א"צ 130/6308/1949; איסמאעיל אל-שריף, "האחים המוסלמים", עמ' 95.

²⁵ אברהם סלע, "הערבים הפלסטינים במלחמת 1948", בתוך: משנה מעוז, ב"ז קדר (עורכים), **התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה?** (תל אביב: משרד הביטחון, 1996), עמ' 115–202; משי"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין ליום 25/8.48", 25.8.1948, משי"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 011900–311900", 2.9.1948, א"צ 130/6308/1949; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 16.1.49", 16.1.1949, א"צ 22/6308/1949; בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ב', עמ' 484, 663; מקצין חקירות ומסמכים במודיעין חזית ד', ללא שם נמען, "סיכום על הכוחות הפועלים במרחב הדרום והנגב לפי דברי שבוים ומסמכים", א"צ 119/6308/1949. ²⁶ גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 260–264; בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ג', עמ' 735; מחטיבה 12/מודיעין למפקד החטיבה (נחום שריג), "דו"ח מודיעין יומי 4.12.48", 4.12.1948, א"צ 22/6308/1949; משי"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי ב' 211600–210800", 21.09.1948, א"צ 130/6308/1949.

²⁷ משי"מ 1 לסרגיי (חטיבת הנגב), "דו"ח מודיעין יומי", 14.9.1948, "דו"ח מודיעין יומי 281200–271200", 28.9.1948, א"צ 22/5879/1949 (להלן: "נספח 28.9"); עבדאללה אל-תל, **זיכרונות עבדאללה אל-תל** (תל אביב: מערכות, 1960); מתרגם: יהושע חלמיש, עמ' 268–271; מוריס, **גלאב**, עמ' 192; סלע, **הפלשתינאיים והמצרים**, עמ' 38.

²⁸ סלע, **הערבים הפלסטינים**, עמ' 181; משי"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 12.11.1948, א"צ 119/6308/1949.

²⁹ ממשח חזית ד'/מודיעין, ללא שם נמען, "סיכום ידיעות מס. 18 ליום 23/9/48", 24.9.1948, א"צ 130/6308/1949.

³⁰ "דו"ח מודיעין יומי", משי"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, 10.10.1948, א"צ 133/6308/1949.

³¹ משי"מ 1, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 281200–271200", 28.09.1948, א"צ 130/6308/1949; "נספח 28.9"; מוריס, **גלאב**, עמ' 193–192.

הקרבות בשולי האזור

לקראת סופם של 'קרבנות עשרת הימים' (9–19 ביולי 1948) השיגה חטיבת הראל של הפלמ"ח, מתוגברת בגדוד 61 ('מוריה') של עציוני ובפלוגה מגדוד 43 של חטיבת קריית (חטיבה 4), דריסת רגל בשוליו הצפוניים-מערביים של האזור כדי לחזק את האחיזה הישראלית בפרוזדור ירושלים מצידו הדרומי. לפיכך היא השתלטה על כמה אזורים, בהם סיובא (פלמ"ח צובה), כסלא (כסלון), ס'טאף, אשווע (אשתאול), דיר ראפאת (גבעת שמש), ערתוף (נחם), עסלין (ליד אשתאול) דיר עמר (איתנים) וכן הר טוב, אשר כחודשיים קודם לכן נטשה תושביה היהודים, עם המשטרה הסמוכה.³² הכפר עגור (עגור) הותקף אף הוא, ותושביו נטשוהו ימים מספר לאחר תחילת ההפוגה השנייה (19 ביולי עד 14 באוקטובר 1948). רבים מן הכפרים הערביים במורדות המערביים של הרי יהודה ננטשו. בחלקם התבססו לוחמי הגיהאד, לצד כוחות של 'האחים המוסלמים', ולעיתים גם חיילים מצרים, המתוגברים בצבא פלסטיין.³³

באותה העת התקדמה חטיבת גבעתי אל שולי האזור ממערב, ומצבתה, בפיקוד שמעון אבידן (קוד), כללה חמישה גדודי חי"ר (51 עד 55). בסוף יוני 1948 התקבלו ידיעות מודיעיניות על פעילות מצרית ממזרח לתל אביב, ואלה המחישו את הסכנה שבהתבססות צבאית מצרית באזור זה.³⁴ לפיכך החטיבה הקצתה את גדוד 51 'לנקות' את השטח. לאחר שכבש הגדוד את התל, המתנשא מעל סביבתו, עם שחר 9 ביולי, המשיך בימים הבאים וכבש כמעט ללא קרב את כל האזור שמשם ועד לגת ולגלאון, בעוד התושבים הערבים נמלטים, רובם ככולם (נשארו חלק מתושבי אלעזי, שלהם היו יחסים טובים עם קיבוץ כפר מנחם). הגדוד המשיך ופשט על עגור ועל בית ג'ברין, ובין השאר, הטריד את המשטרה הסמוכה באש, וכן ערך סיור אלים לכיוון דוואקמה. לאחר ה'ניקוי' לא השאירה החטיבה חיל מצב בשטח, מטלה הדורשת כוח אדם למכביר, וזה הוחזק באמצעות סיורים, בראש ובראשונה סיורי ג'יפים. בפועל, השטח נותר פרוץ במידה רבה, ערבים חזרו והסתננו אליו בהתמדה,³⁵ בפרט רועים ערבים הרבו להיכנס עם עדריהם לצד הישראלי של הקו.³⁶ אותה מציאות 'דינמית' הקנתה לאזור, מיני אז ושנים לא מעטות אחר כך, את הכינוי 'המזרח הפרוע': "אזור נרחב וריק שבשדותיו ובכפרים הנטושים תעו בעלי חיים לרוב, מועמדים ל'קומזיצים' שאין להם סוף".³⁷ גם בהמשך המלחמה לצה"ל לא היה די כוח אדם כדי להחזיק באופן הדוק בכל השטחים שאותם כבש, והקצאת כוח האדם לכך נעשתה בהתאם לעדיפויות שנקבעו. בניגוד לשטחים אחרים שנכבשו, כמו הדרך לירושלים, באזור זה לא היה צורך אסטרטגי דוחק בכך, ואחיות צה"ל בשטח האמור הייתה רופפת.

למרות הנטייה שלא להחזיק משלטים, למשך יום אחד, 23 בספטמבר, ערך גדוד 51 את מבצע 'ירושם', ובו התבצר בכמה משלטים כדי להוכיח למשקיפי האו"ם, אשר אמורים היו למנוע הסגות גבול של שני הצדדים, כי האזור בידי צה"ל. חלק מן הכוחות במשלטים ספגו אש ומספר התקפות, והם הדפו את כולן. אך בערב, לאחר שהרושם נעשה ולאחר שמשקיפי האו"ם עזבו, חזר הגדוד ופינה את המשלטים.³⁸

³² צביקה דרור, **הראל, חטיבת פלמ"ח-הראל במערכה על ירושלים תש"ח** (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2005), עמ' 267–272; אלחנן אורן, **בדרך אל העיר** (תל אביב: משרד הביטחון, 1976), עמ' 132–135, 205–206.

³³ מחזית ד' מודיעין, ללא שם נמען, "סיכום ידיעות מס' 15 ליום 20/9/48", 21.9.1948, א"צ 22/5879/1949; גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 232, 246.

³⁴ איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 252.

³⁵ מקמ"ן גדוד 54 למודיעין גבעתי, "דו"ח סיור מיום 6.8.48", 7.8.1948, א"צ 21/1041/1949.

³⁶ מחטיבה 12/מודיעין לנמענים שונים, דו"חות רבים בא"צ 22/6308/1949.

³⁷ אביעזר גולן, **אלברט** (תל אביב: האגודה להנצחת זכרו של האלוף אלברט (אברהם) מנדלר, 1980), עמ' 44, 47.

³⁸ רחל הרפז, דוד בן דוד ודוד הרפז (עורכים), **תולדות גדוד 51 מחטיבת גבעתי במלחמת הקוממיות בתש"ח** (תל אביב: מוציא לאור לא ידוע, 2008), עמ' 163.

מן העבר השני השתתפו ערביי הר חברון בשני אירועים משמעותיים בחזית הדרום, ובשניהם 'עיבו' כוחות מצריים. הראשון, ב־14 ביולי 1948, היה התקפה עזה על גלאון. אומנם היא נהדפה באבדות קלות למגינים, אך הושקע בה מאמץ רב.³⁹ השני, קרבות חירבת מחאז (חורבת מאחז, כשני ק"מ ממזרח למחלף מאחז). זו נכבשה בידי חטיבת יפתח של הפלמ"ח, אשר ב־30 בספטמבר החליפה את חטיבת הנגב באותו אזור. בימים הבאים עבר המקום מיד ליד פעמים מספר. הכוחות המצריים התוקפים, בהיקף גדוד, כללו, פרט ליחידות סדירות, ערבים מקומיים מקופיבה, בית ג'ברין, ולפחות פלוגה אחת מחברון. ב־7 באוקטובר נהדפה ההתקפה המצרית האחרונה.⁴⁰

סגירת הפער בין הראל לגבעתי

במבצע 'יואב' (15 עד 22 באוקטובר 1948) נאחזה גבעתי בשוליו הדרומיים-מערביים של האזור, בזמן שבליל 15–16 בו תפס גדוד 53 של החטיבה מספר משלטים באזור צומת לכיש של ימינו, ובכך ניתק את כביש אלפאלוגיה–בית ג'ברין. בבוקר יום המחרת, 16 בחודש, הדף הכוח הפגזות מצריות והתקפות נגד של כוח מצרי מתוגבר במקומיים מקופיבה ומבית ג'ברין. בדיעבד החל המהלך המתואר את יצירתו של 'כיס פאלוגיה' (להלן: הכיס) שבו נלכדה חטיבה מצרית באזור קריית גת של ימינו. בליל 18–19 באוקטובר ניסה כוח קטן מגדוד 53 לכבוש את משטרת בית ג'ברין, והניח כי הוא עתיד להיתקל בהתנגדות קלה, אם בכלל. אולם הוא ספג אש חזקה מן הצפוי, ונסוג.⁴¹

בד בבד ערכה הראל את מבצע 'אל ההר' (19–22 באוקטובר 1948), ובמהלכו הרחיבה את כיבושיה מיולי. היא השתלטה על כל המרחב שמדרום לנחל שורק, עד לצומת האלה של ימינו, בקירוב, בדרום-מערב, ועד לחוסאן, מעט ממערב לכביש ירושלים–חברון, בדרום מזרח, שם נעצרה בהוראת הדרג המדיני, שתורגמה לפקודה מן המטכ"ל, ולמרות מחאותיו של טבנקין המח"ט. כך נכבשו, בין היתר, בית נטיף (ליד נתיב הל"ה), בית עיטאב (סמוך לבר גיורא), סופלא (בתחומי פארק עצמאות ארצות הברית), עלאר (סמוך למושב מטע), דיר אבאן (סמוך לצרעה), דיר אליהוא (נס הרים), אליקבו (סמוך למבוא ביתר), ג'רש (ליד זנוח), דיר א' שיח' (ממזרח לנס הרים) ועוד. סמוך לתל עזקה נפגשו כוחות הראל עם כוחות גבעתי אשר התקדמו מדרום, כמתואר להלן.⁴² בשלהי 1948 ובחודשים הבאים בשטחים שהראל כבשה הוקמו יישובים חדשים: רמת רזיאל, פלמ"ח צובה, צרעה ועוד.

בתום מבצע 'יואב', למרות ההפוגה, שיגרה גבעתי כוחות הן כדי להדק את המצור על הכיס, הן כדי לסגור את הפער שבין כוחות חזית הדרום לחזית המרכז, והנחת העבודה, שהתאמתה, הייתה כי כיוון שנותק, נותר אזור הפער עזוב למחצה.⁴³ בליל 22–23 באוקטובר כבש גדוד 54 את זָפְרִין, את רענא (שניהם ליד בית ניר) ואת דיר אדופאן (באזור מערות לוזית). בלילה הבא ללא התנגדות כבשו גדוד 52 של החטיבה את זָפְרִיָא (זכריה),

³⁹ איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 303–306, 364, 370–368.

⁴⁰ אורי אלגום, "קרבות חירבת מחאז", **מערכות** 294–295, יולי 1984, עמ' 99–106.

⁴¹ מגדוד 53, ללא נמער, "סיכום ידיעות מ-181600–19100", 19.10.1948, **א"צ** 18/1041/1949; אריה חשביה (עורך), **עד הלום, סיפורו של גדוד 53 חטיבת "גבעתי" תש"ח** (תל אביב: משרד הביטחון, 2005), עמ' 258–262, 267–268.

⁴² בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ג', עמ' 753; נדב פרנקל, "מבצע 'ההר' במלחמת העצמאות", בתוך: ניר מן (עורך), **עלי זית וחרב: 70 למדינה**, י"ח (בן שמן: משרד הביטחון, הוצאת מודן והמרכז לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, 2018), עמ' 95–128.

⁴³ מחטיבה 5 לגדודים 51, 52, 53, 54, 55 ולנמענים נוספים, "פקודת פעילות לליל 23–24.10.48", **א"צ** 23.10.1948, 141/6308/1949.

וגדוד 54 – את עג'ור.⁴⁴ בימים הבאים נתפסו כפרים נוספים.⁴⁵ גם כאן, כשם שנהגה ביולי, לא הותירה החטיבה חיל מצב בכפרים שנכבשו, אשר תושביהם נטשוהם.⁴⁶

בצהרי 24 בחודש גילתה פלוגה מגדוד 52 של גבעתי, אשר יועדה לתפוס את המשטרה הסמוכה לבית ג'ברין, כי זו איננה ריקה, בניגוד לדיעות המודיעיניות שנתקבלו, ולפיהן המצרים פינו את המקום. הפלוגה, בפקודו של שלמה להט (לימים ראש עיריית תל אביב), ספגה אש, וזו פצעה את אחד מחייליה. לפיכך ללילה הבא תוכננה התקפה, ובה השתתפו שתי פלוגות מן הגדוד. אולם המבצע נכשל בשל פיצוץ מוקדם של מטען חומר נפץ בזמן הפריצה, והכוח, אשר אבדותיו היו חמישה הרוגים ו-13 פצועים, נסוג.⁴⁷

'כוח ג'י' נכנס לפעולה

לא רק צה"ל ניצל את ההתפתחויות שתוארו. מבצעי 'יואב', 'אל ההר' ומבצע 'יקב', שערכה עציני מדרום לירושלים, ערערו את מעמדם של הכוחות המצריים בנגב, בהרי חברון ובמבואות ירושלים, בהתאמה.⁴⁸ כאמור, ירדן שאפה להשתלט על החלק הערבי של ארץ ישראל, ו'הכוחות הקלים', בכניסתם הבלתי מתואמת, חמישה חודשים קודם לכן, למרחב בית לחם-חברון שיבשו את תוכניותיה. כעת, מנקודת ראות ירדנית, נוצרה ההזדמנות לתקן זאת. ב-21 באוקטובר, מעט לפני סיומם של אותם מבצעים, בנה הלגיון כוח מקובץ: פלוגות חי"ר מגדודים שונים, מתוגברות בפלוגת משוריינים ובארטילריה. הכוח, בעוצמה של גדוד מוקטן, נקרא 'כוח ג'י', על שם מפקדו הבריטי ג'פרי לוקט (Geoffrey Lockett, 1913–1960), בלגיון איישו בריטים את רוב התפקידים שמסמג"ד ומעלה).⁴⁹ מהלך זה, המזכיר במאפיינים רבים את שיגור כוח הלגיון המקובץ ללוד ולרמלה ב-1 ביוני,⁵⁰ נחל הצלחה בתקיימה. כוח ג'י, אשר למראית עין (ערבית), כנראה, נועד לבלום מתקפה אפשרית של צה"ל בציר חוסאן-אליח'דר (כביש 375 בקירוב) או בציר בית ג'ברין-חברון,⁵¹ ובעיקר לנצל את תבוסת המצרים ולבסס שלטון ירדני בהרי חברון, נכנס באותו יום לבית לחם ולחברון. שיגורו של כוח זה היה מאוחר מכדי להשפיע על מבצע 'אל ההר' צבאית, מה גם שספק רב אם לשם כך שוגר, אולם נראה כי היה לו חלק בהחלטה המדינית להפסיקו בטרם מוצו האפשרויות המבצעיות שפתח, שכן ישראל הקפידה בכל מאודה שלא לערב את הלגיון בלחימה.⁵²

⁴⁴ איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 550; אברהם ורד, **חזית הדרום בין סיני לחברון** (תל אביב: הוצאת יאיר על שם אברהם שטרן, תשנ"ו), עמ' 159–160.

⁴⁵ מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי – 8-11-48", 8.11.1948, א"צ 141/6308/1949 (להלן: "דו"ח 8.11.48").
⁴⁶ מחזית ד' מודיעין, ללא שם נמען, "סיכום ידיעות מס' 95 ליום 23.12", א"צ 132/6308/1949 (להלן: "סיכום 23.12"). תושבי זכריא חזרו לכפר לאחר שצה"ל עזב, והועברו אל מעבר לגבול בקיץ 1949.

⁴⁷ יעקב נחמיאס ואפי מלצר (עורכים), **גדוד 52 של חטיבת גבעתי במלחמת העצמאות תש"ח 1948** (מכבים-רעות: הוצאת אפי מלצר בע"מ, 2002), עמ' 267, 307–314.

⁴⁸ מחזית ד' מודיעין, ללא שם נמען, "מערך כוחות האויב, גזרת דהריה-חברון-בית לחם", 12.2.1949, עם תיקונים ועדכונים ב-21 בפברואר 1949, א"צ 141/535/2004 (להלן: "מערך כוחות האויב").

⁴⁹ רונן יצחק, "משחק המלכים, מלחמת העצמאות כמאבק כוחות בין עבדאללה לפארוק על ההגמוניה בעולם הערבי", בתוך: אסנת שירן (עורכת), **עלי זית וחרב: מלחמה בת 60, שיחות, מחקרים ומקורות על מלחמת העצמאות**, ח (תל אביב: משרד הביטחון העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, 2008), עמ' 284.

⁵⁰ בנימין גשור, "קרבות האצ"ל ברמלה", בתוך: ניר מן (עורך), **עלי זית וחרב, שדה המערכה: עיונים בחקר קרבות מלחמת העצמאות**, ט"ז (ירושלים: כרמל, 2016), עמ' 126–127.

⁵¹ Maan Abu Nowar, *The Jordanian-Israeli War 1948–1951, A History of Hashemite Kingdom of Jordan* (Reading: Garnet, 2002), p. 242.

⁵² גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 323; מוריס, **גלאב**, עמ' 198; John Bagot Glubb, *A Soldier with the Arabs* (London: Hodder & Stoughton, 1957), pp. 200, 205–209. סלע, **עבדאללה**, עמ' 183.

הגזרה הצפונית - מזרחית

בסוף מאי 1948 הוקמה חטיבה 8, בפקודו של יצחק שדה, ככוח מטכ"לי, אשר לחם על פי הצרכים בחזיתות השונות, והיא כללה גדוד משוריין 82, גדוד ממונע 89 וגדוד מרגמות 88. במבצע 'יואב' השתתפו גדודים 82 ו-88, גדוד 89 היווה עתודה מטכ"לית, ורק לאחר תום המבצע הועמד לרשות חזית הדרום.⁵³ מפקדו הראשון של גדוד זה, בשמו הקודם, גדוד 81, היה משה דיין (לימים הרמטכ"ל, שר הביטחון ושר החוץ), ובקיץ 1948, החליפו דב צ'סיס.

דב צ'סיס, מג"ד 89. באדיבות מוזיאון הפלמ"ח

יעדו הראשוני, ב-26 באוקטובר, אמור היה להיות קוֹבֵיבָה, אלא שבבוקר אותו יום נודע כי גבעתי לא הצליחה לכבוש את בית ג'ברין. כיוון שכך, הוחלט לכבוש תחילה את האחרונה. בהתקפה שהחלה באור ראשון של יום המחרת, 27 בחודש, עלו שני זחל"מים על מוקשים, ומספר חיילים נפצעו קלות, אך המשטרה, הגבעה השולטת לידה והכפר נתפסו ללא התנגדות.⁵⁴ באותו זמן שיגסר כוח ג'י שבעה משוריינים לכיוון משטרת בית ג'ברין, ככל הנראה, כדי לכבושה או לתופסה, אם כי גלאב (Glubb), מפקד הלגיון, טען בספרו כי זה היה סיור גרידא. הקרב שיתואר להלן, שעל פי מהלכו נראה שאינו עולה בקנה אחד עם גרסת הסיור ותו לאו, היה אולי יוזמה של לוקט, המפקד במקום. השערה זו נתמכת באופיו השש לקרב ובכך שמפקדים בלגיון דאז נהגו ליטול לידם מידה מרובה של עצמאות.⁵⁵ אותו כוח נתקל בגדוד 89, שטרם נערך כהלכה בשטח שכבש. קרב מר נערך, תחילה לחם הכוח הירדני בחסימה שהציבה פלוגה מגדוד 89 ממזרח למשטרה, בכביש לכיוון חברון, ולבסוף היא נאלצה לסגת. בהמשך הצטרפו ללחימה בכוח ג'י מספר תותחים של צה"ל, אשר היו מוצבים בַּיְתָא, וכן איגפואו מספר כלי רכב של הגדוד.⁵⁶ בקרב איבדו הן צה"ל והן הלגיון מספר כלי רכב משוריינים, אך בתום ההתנגשות הרצינית האחרונה בין שני הצבאות שבאותה מלחמה נסוג הלגיון. גדוד 89 ספג שלושה הרוגים ו-15 פצועים, ונראה כי אבדות הלגיון היו דומות.⁵⁷ בקרב במבואות בית ג'ברין סיים כוח ג'י את תפקידו ככוח מתמרן לוחם. הכוח תוגבר

⁵³ מיצחק רבין, קמב"ץ חזית ד' לחטיבות 5, 8, 9, 11, 12 ולנמענים נוספים, "פקודת עריכה", 25.10.1948, א"צ 141/6308/1949.
⁵⁴ ורד, **חזית הדרום**, עמ' 162; עדות אריק נחמקין, מ"מ בגדוד 89 במלחמת העצמאות, מראיינת איזה דפני, בית יגאל אלון, מאי 2000; עדות יעקב אהרוני, חבלן בגדוד 89, מראיינת איזה דפני, בית יגאל אלון, אוגוסט 2000.

⁵⁵ גשור, **האצ"ל**, עמ' 126–127; אבו נואר, **המלחמה הירדנית-ישראלית**, עמ' 242.

⁵⁶ שרגא גפני, "גדוד 89 כובש את בית-גוברין", מן המרשתת: ShrgaGafni.com, נדלה ב-14 בספטמבר 2022.

⁵⁷ גלאב, **חייל**, עמ' 205–209.

בהמשך,⁵⁸ שימש גרעין לגדוד 10 של הלגיון, אשר הוקם בדצמבר, והפך לכוח הצבאי העיקרי של ירדן בהרי חברון.⁵⁹ כוח זה הקנה דריסת רגל עבר ירדנית מחודשת ואיתנה יותר באזור, וזו נעזרה לא מעט במהלכי צה"ל, אשר הפנה את מרב מאמציו כנגד המצרים.⁶⁰ מיקוש הדרכים המוליכות מבית ג'ברין להר חברון סימן את מגמתו של הלגיון לבצר את הישגיו בגזרה זו ולהסתפק בכך.⁶¹ מנקודת ראותו, בלימת צה"ל מעט מזרחה מבית ג'ברין הייתה כשלעצמה הישג לא מבוטל, המותיר בידי את עיקר השטח והאוכלוסייה במרחב שבין ירושלים לבאר שבע.⁶²

אף שעדיין היו נתונים מעייניו של צה"ל בעיקרו של הצבא המצרי, בכיס ומערבה משם, לראשונה, עם כיבוש בית ג'ברין, לאחר כיבוש באר שבע ב-21 באוקטובר, הוא הפנה פניו אל הרי חברון.⁶³ ב-27 בחודש, כמה ימים לאחר תום מבצע 'יואב', כתב ראש אג"ם יגאל ידין לחזית ד' (דרום), "מצע לפעולת 'פתח'", ומגמתו: "א. ריכוך כוחות האויב המכותרים [בכיס]; ב. פעולות תוקפניות זעירות להשגת יתרונות טקטיים". המסמך מורה לתפוס את קופיפה וכן לכבוש את דוואימה, להתבסס באותם כפרים בתור "קרש-קפיצה ואיום לכיוון חברון". עם זאת, אף שהדבר אינו נזכר במסמך שלעיל, דרך אותם כפרים עברה דרך משנית, בית ג'ברין-קופיפה-דוואימה, ובאמצעותה ניתן היה להגיע אל חברון, אשר חסימתה תהדק את המצור על הכיס.⁶⁴ ואכן, ב-28 בחודש, בשעות אחר הצהריים, כבש גדוד 89, אשר העביר את המשטרה לגדוד 53,⁶⁵ את קופיפה ואת תל לכיש הסמוך, ללא התנגדות. למחרת, לנוכח התנגדות, כבש גם את דוואימה, אשר בניגוד ליעדים הקודמים היה מאוכלס, תוך הרג תושבים. הנותרים עזבו את המקום במהלך הכיבוש ולאחריו.⁶⁶ ייתכן כי להרג ניכר זה בתקופת של הפוגה יש חלק בהחלטה שלא לכבוש כפרים מאוכלסים נוספים בגזרה זו.⁶⁷ כך או כך, נמתח קו החזית, וקו הגבול בהמשך, מעט מזרחה לדוואימה.

'הכוחות הקלים' מנותקים

הכיבושים המתוארים, ובעיקר כיבוש באר שבע, ניתקו את הכוחות המצריים מן הטור המזרחי, אשר הוכו במבצע 'אל ההר' מצור מחצבתם, והם הפכו תלויים ברצונו הרע של הלגיון לאספקתם.⁶⁸ ההספקה לטור המזרחי הורעה, והן עקב כך, הן עקב עצם הניתוק החלה פגיעה במורל (דמורליזציה) של כוח זה.⁶⁹ הלגיון, אשר תגבר בהדרגה את כוחותיו, הפך יותר ויותר לשולט באזור הר חברון, אם כי עדיין לא בלי עוררין.⁷⁰ הצלחתו היחסית

⁵⁸ מחזית ד' מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח שבועי עד 9/12", 10.12.1948, א"צ 132/6308/1949.
⁵⁹ "סיכום 23.12"; מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 22.12.1948, א"צ 132/6308/1949; "מערך כוחות האויב"; מקמ"ן חזית ג', ללא שם נמען, "כתיבה [גדוד] 10", 6.3.1949, א"צ 55/1261/1949; מחטיבה 12 מודיעין, ללא שם נמען, "מערך כוחות האויב באזור חברון-דאהריה", 31.3.1949, א"צ 22/6308/1949 (להלן: "חברון-דאהריה").
⁶⁰ בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ב', עמ' 663.
⁶¹ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "ניסיון של סיכום תכונות ומגמות בקרב צבאות ערב ב-27.10.1948, א"צ 119/6308/1949.
⁶² גלאב, **חייל**, עמ' 209.
⁶³ מולה כהן, מוח"ט יפתח במלחמת העצמאות, "המבצעים הגדולים בדרום", רב שיח בהנחיית מוטי גולני, **הדרום במלחמת העצמאות**, עמ' 69.
⁶⁴ בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ג', עמ' 762.
⁶⁵ מחטיבה 5 לגדוד 53, "פקודת מבצע", 27.10.1948, א"צ 141/6308/1949; איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 558.
⁶⁶ רד, **חזית הדרום**, עמ' 179-189; עדות אריק נחמקין.
⁶⁷ אניטה שפירא, **יגאל אלון: אביב חלדו, ביוגרפיה** (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2004), עמ' 403.
⁶⁸ מחטיבה 12 מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 1-11-48", 2.11.1948, א"צ 141/6308/1949; בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ג', עמ' 786.
⁶⁹ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 11.11.1948, א"צ 119/6308/1949 (להלן: "דו"ח 11 בנובמבר"); מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 4.1.1949, א"צ 117/6308/1949.
⁷⁰ גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 274; מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 19.11.1948, א"צ 119/6308/1949.

מול צה"ל, בייחוד על רקע כישלונם בעליל של המצרים, עודדו את נטיית התושבים, אשר שררה כאמור עוד בתחילת המלחמה, לתמוך בשלטון ירדני באזור הר חברון.⁷¹ עם זאת הצורך להגן על הגזרה מפני ישראל, כמו גם הצורך להפגין סולידריות ערבית, הביאו בכל זאת למידת מה של שיתוף פעולה ושל תיאום, מאולצים ככל שיהיו, בין הכוחות הערביים השונים.⁷² בשל ניתוקם של הכוחות המצריים בהר חברון מעיקר הכוח המצרי זנחו המצרים את המאמץ להקים צבא פלסטיני. תחילה חדלו מלגייס מקומיים,⁷³ ובהמשך הלך כוח זה והתפזר.⁷⁴ בשל אותו ניתוק, מסוף אוקטובר בהדרגה חדלו 'הכוחות הקלים' לסייע בהספקה לכוחות הג'יהאד.⁷⁵ אם כך ניתוק הכוחות המצריים נראה כשם לאל את ניסיונם לתקוע יתד באזור הר חברון, כמו גם את ניסיונם למנוע מירדן דריסת רגל איתנה באותו אזור.

החיי"ם וגבעתי

כמה ימים לאחר תום המבצע, בעוד גדוד 53 חוסם את הכיס ממזרח, את הגזרה שבין בית ג'ברין, לקנפיפה ולדוואימה תפסו שתי מחלקות, שתוגברו בהמשך, מגדוד 152 בחטיבת מחוז השפלה (פלשת) של החיי"ם, שעליה פיקד עמנואל אורלנסקי (לימים נשרי, ולצידו הקמ"ן יזהר סמילנסקי, הוא הסופר ס' יזהר).⁷⁶ החזקת הגזרה על ידי חיילי החיי"ם הייתה רופפת: הקו היה פרוץ, רבו בו ההסתננויות, ולא נעשה ניסיון לשלוט על שטחי ההפקר, שלא לדבר על יוזמה התקפית כלשהי. למעשה, הצבתם בגזרה של כוחות החיי"ם, המיועדים לתפקידי משמר והגנה סטטית, היוותה ויתור מראש על יומרות מעין אלה.

בנובמבר למודיעין הצה"לי הגיעו ידיעות על אודות 'תוכנית דמשק', תוכנית בין-ערבית לחילוץ הכוח הנצור בכיס, מזרחה. המידע קיבל משנה רצינות עקב מעבר כוחות עיראקיים מן השומרון לאזור בית לחם. בעקיפין, ואולי מתוך שלא לשמה, אלה סייעו לאחיהם לשושלת, אשר באותו מועד כוחותיהם באזור שמדרום לירושלים דלילים, להחזיק באזור. לנוכח הידיעות, אף שלא היה ברור עד כמה בתוכנית זו יש ממש (ולא היה), בימים 21–23 בנובמבר החליפה גבעתי את חטיבת מחוז השפלה.

עבור כוחות גבעתי, אשר עד לאותה עת הקיזו את דמם במלחמה בצבא המצרי הסדיר, הייתה השהייה בגזרת הדום הר חברון אתגרת נעימה, ורק החורף הממשמש ובא הקדירה. החטיבה הרבתה לשגר כוחות ניידים לפשיטות, לסיוורים ולמארבים כנגד שיירות אספקה אל הכיס ועוד. כך למשל, בליל 24–25 לחודש פשטה פלוגה מגדוד 51 על ח'ירבת וַיְבִידָה (ח'ירבת נקיק, מדרום ליער אמציה), ועל פי ידיעות מודיעיניות היא שימשה תחנת ביניים לשיירת אספקה מהר חברון לכיס. הפלוגה לא מצאה במקום את השיירה (אשר נתקלה עוד קודם במארב של צה"ל), פוצצה בתים בכפר וחזרה לבסיסה לאחר שנתקלה בהתנגדות קלה, ובעקבות זאת שניים מלוחמיה

⁷¹ מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי 28-10-48", 28.10.1948, א"צ 141/6308/1949.

⁷² "דו"ח מודיעין יומי", מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, 19.12.1948, א"צ 132/6308/1949 (להלן: דו"ח 19.12.1948); דו"ח 8.11.48.

⁷³ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 20.11.1948, א"צ 119/6308/1949.

⁷⁴ סלע, **הפלשתאניים והמצרים**, עמ' 39.

⁷⁵ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 2.12.1948, א"צ 132/6308/1949.

⁷⁶ ב-17 באוגוסט 1948, במסגרת ארגון צה"ל בחזיתות, הופרדו כוחות החיי"ם הנפתיים מן החיי"ש, והנפות, מורשת ה'הגנה', חוסלו. נקבע כי:

1. חיל המשמר יאורגן בגדודי משמר, ואלה ינותקו מהפיקוד החטיבתי ויהיו כפופים למפקד החזית באמצעות הקצין לענייני משמר במטה החזית ובאמצעות מפקדי מרחבי משנה, אשר כל אחד מהם יכלול מספר גדודי משמר.

2. החטיבות תהפוכנה מחטיבות מרחביות לחטיבות בעלות כושר ניידות, ותהיינה כפופות למפקד מרחב החזית שבו תימצאנה.

3. החטיבות תפעלנה במרחב החזית, בהתאם לצרכים האופרטיביים. מפקדי מרחבי המשנה עלולים [עשויים] להיות כפופים למפקד חטיבת חיל הרגלים הפועלת בסביבה, בהתאם לפקודת מפקד החזית.

אף שגדודי החיי"ם 'הוצמדו' למרחבים, הם הוצבו לעיתים גם בגזרות סמוכות. רשמית, הוסדר הדבר על ידי צירוף שטח ערבי כבוש אל המחוז. מסגן מפקד מחוז חיפה למשה כרמל, מפקד חזית א', "העברות", 28.11.1948, א"צ 54/260/1951.

נפצעו קל. פלוגה אחרת מגדוד 51 פשטה על אדינא בליל 26–27 בנובמבר, הכוח הפורץ נתגלה סמוך ליעדו, ספג אש, ונסוג. בליל 27–28 בנובמבר שוב ערכה אותה פלוגה פשיטה על אותו כפר, זו הפעם בהצלחה. באותו לילה נערכה פשיטה על ח'רבת אוס-בורג' (ח'רבת בורגין, ממזרח לנחושה), ובה פוצצו בתים. בליל 28–29 בחודש פשטה פלוגה מוקטנת מגדוד 53 על ח'רבת אסיכה (כשישה ק"מ מדרום מזרח לאמציה, מעט מזרחה מן 'הקו הירוק') ושרפה בתים בכפר. בליל 29–30 בנובמבר פשטו כוחות מגדוד 53 על ח'רבת זעקוקה (כ-1.5 ק"מ צפונה למעבר תרקומיא, בתחום ישראל), ועל ח'רבת אליכום, כחמישה ק"מ ממזרח לאמציה. בשתי הפשיטות פוצצו הכוחות בתים תוך כדי חילופי אש. בליל 1–2 בדצמבר פשט כוח מגדוד 52 על ח'רבת ג'מרורה (כשלושה ק"מ ממערב לתרקומיא) ופוצץ בה בניין מרכזי. באותו הלילה ערך כוח אחר של הגדוד פשיטה, שלא עלתה יפה, על גשר בכביש דאקרייה-חברון. באותה תקופה ובאותו אזור הרבו גדודי גבעתי בפעילות כמתואר לעיל, וקצרה היריעה מלפרטה במלואה.⁷⁷ באותם שבועות לצה"ל הגיעו ידיעות מודיעיניות ממקורות ערביים, ולפיהן ישראל מתכננת התקפה דוראשית, מכיוון ירושלים ומכיוון באר שבע, על הר חברון,⁷⁸ ואפשר כי יצירת רושם כזה הייתה אף היא בין הסיבות לפעלתנות שגילתה גבעתי.⁷⁹ ואכן, לקראת מבצע 'חורב' (ראו להלן) הועמדו הן הכוחות המצריים, הן הלגיון בגזרת הר חברון בכוננות לקראת אפשרות שצה"ל יתקוף בגזרתם.⁸⁰ בידיעות אלה היה קורטוב של אמת, שכן לצה"ל הייתה אפוא כוונה, שלא התממשה, לתקוף בכיוון דאקרייה, ואפשר כי מידע על אודות כוחות של הלגיון במקום עורר מחשבות שניות בנושא.⁸¹ בתקופה זו התייחסה חזית הדרום אל גזרת הר חברון, או, כפי שכונתה, הגזרה הצפונית מזרחית, כמשנית, ומעייניה היו נתונים בצבא המצרי הסדיר, מערבה משם.

אלכסנדרוני יורדת דרומה

למן תחילת המלחמה הופקדה חטיבת אלכסנדרוני על המרחב שבין הירקון בדרום ועד זיכרון יעקב בצפון (בשינויים קלים), ומלכתחילה גם גויסו חייליה ממנו. ב-9 בדצמבר 1948 הוציא המטכ"ל פקודה להחליף את הגזרות בין גבעתי לאלכסנדרוני, וזו בוצעה עד 16 לחודש.⁸² באותה העת כללה מצבת החטיבה, שעליה פיקד אז בן-ציון זיו (פרידן), ארבעה גדודים, גדודי ח"י"ר 32, 33 ו-35 וגדוד מסייע 34, אשר פורק בתחילת פברואר 1949, ובמקומו בחטיבה נותרה פלוגת סיור 37, בעוד יחידות משנה אחרות של הגדוד עוברות לחטיבות גולני (חטיבה 1) והנגב.⁸³ גדוד 32 של אלכסנדרוני תפס את הגזרה אשר מול הרי חברון, בעוד האחרים נועדו להדק את המצור על הכיס.⁸⁴ צור מחצבתו של גדוד זה, אשר הוקם בתחילת דצמבר 1947, היה נפת השרון של ההגנה, אשר כללה את המרחב שבין פתח תקווה לרמת הכובש, ולמפקדו הראשון מונה צבי גרמן. עד לירידתו דרומה לחם הגדוד במרחב אלכסנדרוני. עם זאת ב-25 במאי הוא ספג מכה קשה, כולל כ-50 מתוך יותר מ-70 ההרוגים, במבצע 'בן-נון א', שבו נשלח לסייע לחטיבה 7 בניסיון כושל להעביר שיירה לירושלים ליד משטרת לטרון.⁸⁵ בעת ירידתו דרומה היה המג"ד דניאל דגן (קורנפלד).

⁷⁷ איילון, **גבעתי מול הפולש**, עמ' 558, 595, 604–618.

⁷⁸ מחטיבה 12/מודיעין לשריג, "דו"ח מודיעין יומי – 13.12.48", 13.12.1948, א"צ 22/6308/1949.

⁷⁹ גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 331.

⁸⁰ דו"ח 19.12.1948; "סיכום 23.12".

⁸¹ מש"מ 1, ללא שם נמען, "תיקון למערך כוחות של הלגיון", 17.12.1948, א"צ 21/1041/1949.

⁸² ממטכ"ל/אג"ם לחטיבה 3, "החלפת חטיבות", 9.12.1948, א"צ 54/5542/1949; הרפז ובן דוד, **גדוד 51**, עמ' 238–246; נחמיאס ומלצר, **גדוד 52**; חשביה, **עד הלום**, עמ' 268–273.

⁸³ מחטיבה 3 לגדודים 32, 33, 35 ולנמענים נוספים, "הקמת פלוגת סיור 37", 10.2.1949, א"צ 111/5943/1949.

⁸⁴ מאתיאל עמיחי, קמב"ץ אלכסנדרוני, לחזית ד' מבצעים, "מערך כוחות", 24.12.1948, א"צ 64/6569/1949.

⁸⁵ יומן המלחמה: גדוד 32, אוגוסט עד דצמבר 1948, א"צ 369/721/1972.

תקרית ח'רבת א-סיכה ומבצע 'עורב'

אף שגדוד 32 נערך ופניו מזרחה, חלק ניכר מפעילותו כוון למניעת שיגור אספקה אל הכיס. כמו כן הוא הוציא סיורים ומארבים תכופים ואף שיגר כוחות לפוצץ בתים ערביים.⁸⁶ עם זאת אופן פעולתו היה דינמי פחות מזה של גבעתי. את הסיורים ערך לאור יום, ואת המארבים – בלילה. מבצעים כמו פשיטה על ח'רבת א-סיכה בליל 29 בינואר 1949 היו בבחינת יוצא מן הכלל.⁸⁷

צופה על גג משטרת בית ג'ברין. באדיבות מוזיאון הפלמ"ח

כאמור, לצה"ל היו תוכניות להתקפה בכיוון דאקרייה, וכהכנה לכך, גדודים 33 ו-34 ערכו סיורים להכרת השטח.⁸⁸ בין השאר, מחלקה מגדוד 33 יצאה מדוואימה בבוקר 20 בדצמבר 1948, ויעדה היה לבדוק את עבירות הדרך מח'רבת א-סיכה לדאקרייה. באזור נטע של ימינו נתקלה המחלקה בשיירת מבריחים, ובהיתקלות נהרג חייל אחד. כוח ערבי נזעק מח'רבת א-סיכה, והמחלקה, אשר ספגה אבדות נוספות, עמדה בסכנת ניתוק מבסיסה. מחלקה אחרת שנשלחה לעזרה, גרמה לנסיגת הערבים. לבסוף, לעת ערב, נחלצו שתי המחלקות, ובתקרית זו נהרגו שלושה לוחמי צה"ל (אחד מהם, מאיר פריד, חלל שמקום קבורתו לא נודע), וחמישה נפצעו. בימים הבאים, אולי בשל מגעים מקדימים לשיחות שביתת הנשק עם ירדן, אשר נערכו בסוף דצמבר,⁸⁹ הלכו וקהו התוכניות להתקפה באזור דאקרייה: "כיבוש" הפך ל"הטרדה", ל"סיור" או ל"פעולה" ותו לאו, ואף אלה הותנו בקבלת פקודות נוספות – שלא ניתנו.⁹⁰

ב- בדצמבר 1948 החל מבצע 'חורב', אשר נמשך עד 7 בינואר 1949, לדחיקתם הסופית של המצרים מהארץ, וב-29 בו נערך מבצע 'חיסול' להכנעת הכיס. אלא שהתקפת גדוד 33 על עיראק אל-מנשייה נכשלה, והמבצע הסתיים באחד האסונות הגדולים ביותר בתולדות צה"ל: 91 הרוגים, 39 פצועים ומספר שבויים.⁹¹

⁸⁶ ממ"פ א' בגדוד 32 לפלוגה, "פקודת מבצע מס' 3"; מקמ"ן גדוד 32 לפלוגה ג' בגדוד, "פקודת מבצע מס' 7"; ממג"ד 32 לגדוד, "פקודת מבצע מס' 12", 16.12.1948, ועשרות פקודות מבצע אחרות בשבועות הבאים, **ארכיון יד טבנקין** (להלן: אי"ט) 12/3/49/3.

⁸⁷ מקמ"ן 32 למג"ד, לקמ"ן חטיבה 3 ולקמ"ן גדוד 44, "דו"ח סיכום פעילות גדוד 32 מ-27.1.49 – 6.2.49", 6.2.1949, **א"צ** 111/5943/1949 (להלן: "סיכום פעילות").

⁸⁸ מעמיחי לגדוד 33, "פקודת סיור", 24.12.1948, **א"צ** 64/6569/1949.

⁸⁹ חגי אשד, **מוסד של איש אחד** (ירושלים: עידנים, 1988), עמ' 143–146.

⁹⁰ מעמיחי לגדודים 33, 34, "איסוף ידיעות", 21.12.1948; מקמ"ן חטיבה 3 לגדודים 33, 34, "סיורים מוקדמים", 22.12.1948; מעמיחי לגדוד 32, "תכנון והכנה לפעולה", 23.12.1948; מעמיחי לגדודים 33, 34, "שינויים בתוכנית", 23.12.1948; מעמיחי למג"ד 33, "פקודת מבצע", 24.2.1948, **א"צ** 64/6569/1949.

⁹¹ ריבלין וסיני, **אלכסנדרוני**, עמ' 63–66, 291–299, 327–339.

בליל 3–4 בינואר 1949 פשט טור של גדוד 34, שאליו צורפה מחלקת חבלנים מגדוד 32, על ח'ירבת אל'בורג' (כשלושה ק"מ ממערב לנטע), אשר על פי ידיעות מודיעיניות, שימשה נקודת מוצא לשיירות אספקה לכיס, ופוצץ את הבאר, את טחנת הקמח ואת בית הספר. באותה פשיטה נפצע המג"ד זאב ברסבר בראשו.⁹² למרות פעילות תוקפנית זו, תפקידה העיקרי של החטיבה בגזרת הר חברון היה הגנתי בעיקרו: למנוע סיוע מן המצרים.⁹³ כעשרה ימים לאחר תום מבצע 'חורב' תפס כוח מגדוד 32 את ח'ירבת אוס'בורג' (למרות השמות הדומים, האחרונה נמצאת כ-20 ק"מ צפונה מן הראשונה).⁹⁴

תקופת בין השמשות

בשבוע השני של 1949, מכמה היבטים, החלה 'תקופת בין השמשות'. מלחמת העצמאות, ככל הקשור לקרבות תנועה ואש של צבאות סדירים, תמה, והלחימה בחודשיה האחרונים של המלחמה התאפיינה בפעילות ביטחון שוטף, בעיקרה.

כמה ארגונים אשר הטביעו חותמם על המלחמה, עמדו לסיים את תפקידם ההיסטורי. מטה הפלמ"ח פורק בנובמבר 1948, בסופו של תהליך הדרגתי של כרסום בסמכויותיו ובעצמאותו, אולם חטיבות הפלמ"ח – הראל, יפתח והנגב – עדיין נכללו במצבת הכוחות של צה"ל, בהמשך ישיר לפעילותן טרם פירוק המטה. עם זאת מקורות כוח האדם אשר הזינו את שורות הפלמ"ח, ואשר עיצבו את אופיו המיוחד – תנועות הנוער וההכשרות – פסקו זה זמן לעשות זאת,⁹⁵ ואם כך היו רגלים להלצה בת הדור כי הפלמ"ח פורק מאחר שלא היו לו חלקי חילוף.⁹⁶

מן הצד הערבי של המתרס עמדו שני כוחות, ובערוב ימיהם אף הם היו גוף צבאי: כוח אחד היה 'הכוחות הקלים'. הללו נותקו מעיקר הצבא המצרי ממבצע 'יואב', ואליהם נוספו כ-200 חיילים אשר הצליחו לחמוק מן הכיס הנצור.⁹⁷ המושלים אשר מינו המצרים לערים בית לחם וחברון לא הסתלקו גם כאשר הירדנים נכנסו לאזור, וערערו על שליטתם של האחרונים על השטח, לעיתים באופן מתריס.⁹⁸ הירדנים לא טמנו ידם בצלחת, ובליל 10–11 בנובמבר 1948 השתלטו על בניין המפקדה המצרי שבבית לחם.⁹⁹ בהמשך, מתחילת דצמבר 1948, במצרים החלו התנגשויות בין כוחות הממשלה ובין 'האחים המוסלמים', ואלה האחרונים הוצאו ב-8 בדצמבר אל מחוץ לחוק.¹⁰⁰ אחת מן התוצאות של אותן התנגשויות הייתה פירוק הדרגתי של כוחות 'האחים המוסלמים' בארץ ישראל ופינוי הדרגתי של 'הכוחות הקלים' מן האזור.¹⁰¹ בעקבות זאת בשבוע השלישי של נובמבר 1948¹⁰² ירדה מצבת הכוח המצרי בהר חברון, ובה כ-2,000 חיילים, בהם מגויסים פלסטינים, בתלילות, ובתחילת פברואר 1949 עמדה על כ-900.¹⁰³ נראה כי תפקידם של אלה, בייחוד לאחר שמצרים חתמה על הסכמי שביתת הנשק עם ישראל, היה למנוע השתלטות ירדנית על חלקים מן הנגב, יותר מאשר מלחמה בישראל. כך נרמז גם ממעבר

⁹² מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי – 9.1.49", 9.1.1949, א"צ 22/6308/1949; עדות זאב ברסבר, מראיין אורי מילשטיין, 5.1.1982, א"ט 12/3/32/30.

⁹³ מרבין לחטיבות 1, 3, 8, 10, 12 ולנמענים נוספים, "פקודת עריכה", 11.1.1949, א"צ 83/6308/1949.

⁹⁴ מחטיבה 12/מודיעין לשריג, "דו"ח מודיעין יומי – 19.1.49", 19.1.1949, א"צ 22/6308/1949.

⁹⁵ מאיר פעיל ואברהם זוהר, פלמ"ח, פלוגות המחץ של ה"הגנה", 1941–1949 (תל אביב: משרד הביטחון, 2008), עמ' 359–390.

⁹⁶ יואב גלבר, למה פירקו את הפלמ"ח: הכוח הצבאי במעבר מיישוב למדינה (ירושלים: שוקן, 1986), עמ' 233.

⁹⁷ גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 323.

⁹⁸ רונן יצחק, שותפות ועוינות: עבדאללה, הלגיון הערבי ומלחמת 1948 (ירושלים: מאגנס, 2006), עמ' 124–131, 141.

⁹⁹ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח 11 בנובמבר", "דו"ח מודיעין יומי", 13.11.1948, א"צ 119/6308/1949.

¹⁰⁰ סלע, הפלשתינאים והמצרים, עמ' 39.

¹⁰¹ חגי ארליך, מצרים: האחות הבכירה (תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2003), עמ' 88–90.

¹⁰² מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי – 21/11/48", 21.11.1948, א"צ 141/6308/1949.

¹⁰³ "מערך כוחות האויב".

כוחות מצריים מגזרת ירושלים–בית לחם לכיוון חברון ודרומה ממנה,¹⁰⁴ אם כי כיוון שהמעבר האמור נערך טרם חתימת הסכם שביתת הנשק, ניתן היה לתרצו בדוחק בהגדלת היכולת לסייע לנצורים בכיס. כחודשיים לאחר מכן ירדה עוד מצבת הכוחות ועמדה על כ־700. לאחר הסכם שביתת הנשק בין ישראל למצרים, אשר נחתם ב־24 בפברואר 1949, הותר לכוחות המצריים שבהר חברון להתפנות גם דרך שטח ישראל.¹⁰⁵ פינויים הושלם עד סוף אפריל ותחילת מאי 1949.¹⁰⁶

כוח אחר היווה שרידיו של הג'יהאד, אשר היה חלק חשוב בקרבות במרכז הארץ בחודשי המלחמה הראשונים. ירדן, אשר כאמור שאפה להשתלט על החלק המוקצה לערבים בהחלטת החלוקה, ובהתאם, להדיר את המופתי, מנהיג הוועד הערבי העליון, מכל השפעה בארץ ישראל חתרה לפרק את אלה מנשקם, אשר כלל בעיקר נשק קל, או להעבירם לצד הלגיון.¹⁰⁷ ואכן, באשר לשאיפה אחרונה זו נחלה הצלחה בלתי מבוטלת: היו גורמים בג'יהאד אשר צידדו יותר ויותר באוריינטציה האשמית, וגם האופורטוניזם פשוט סייע להלך רוח זה.¹⁰⁸ תהליך זה, שלעיתים מלווה באיום בשימוש בכוח, נערך בהדרגה ובאיטיות, כיוון שתחילה היה כוחו של הלגיון מוגבל, כל עוד רובו היה מרותק למלחמה בישראל, וגם בהמשך היו משאביו דלים מכדי לחייל ללא הגבלה מספרית.¹⁰⁹ נראה היה כי רצונו העיקרי של הג'יהאד היה לשבש את השתלטותה של ירדן על הרי יהודה, רצון שאותו חלק עם המצרים המתפנים. ואכן, כאשר הכוחות המצריים התפנו מאזורים מסוימים, לעיתים תיאמו את תפיסת הגזרות המתפנות עם הג'יהאד.¹¹⁰ אולם ברור כי לנוכח פערי העוצמה בין הג'יהאד ללגיון לא הייתה לכך תוחלת רבה, והלגיון הצליח יותר ויותר להכפיפו לפיקודו. תרם לכך גם תהליך ירידת קרנו של הוועד הערבי העליון, ובד בבד ירדה בהתאם הספקת המשאבים לג'יהאד. זה האחרון סבל יותר ויותר ממחסור באספקה, וגם משכורתם של חייליו ירדה. עם חוסר הפעילות היחסי גרמו כל אלה להתמרמרות, לעריקות ולחיכוכים, ומצבתו, שעמדה על כאלף לוחמים בתחילת פברואר, ירדה בחודשים הבאים עד לכמחצית ממספר זה.¹¹¹ ככל שהג'יהאד הוכפף יותר ויותר ללגיון, הוצבו לוחמים משורותיו בקו שמול ישראל בגזרת אד'נא–תרכומיא. ככלל, הג'יהאד לא יזם התנגשויות עם צה"ל, ואולי תרמה לכך כפיפותו ההולכת וגדלה ללגיון.¹¹²

הלגיון והמקומיים

באותה גזרה מול צה"ל ניצבו שני גורמים יציבים יותר: הכוח החזק, מן הצד הערבי, היה הלגיון. גדוד 10, אשר כוח ג'י שימש לו כאמור כגרעין, קבע את מפקדתו בעיר חברון, וריכוז את כוחותיו בבסיסים בתוך היישובים הגדולים וסמוך אליהם. פרט לרצון שלא לפצל את כוחו הקטן יתר על המידה, בבסיס צורת היערכות זו עמדו שיקולים פוליטיים פנים־ערביים. בהמשך למגמתו של הלגיון לשמור את כוחותיו מרוכזים ככל האפשר, הוא מיעט לאייש מוצבים על קו הגבול, ובכך נמנע גם מלהתחכך עם כוחות צה"ל, שעזמו שמר על יחסים

¹⁰⁴ יצחק, **משחק המלכים**, עמ' 288; מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 16.1.1949, א"צ 117/6308/1949.

¹⁰⁵ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 28.3.49", 28.3.1949, א"צ 22/6308/1949.

¹⁰⁶ מחטיבה 12/מבצעים לגדוד 8 ולנמענים נוספים, "פינוי הכוחות המצריים מהר חברון", 28.4.1949, א"צ 1/7601/1949; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 3.5.49", 3.5.1949, א"צ 22/6308/1949.

¹⁰⁷ סלע, **עבדאללה**, עמ' 184; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "סכום מודיעין לגזרה המזרחית (מרחב חברון/דאהרייה)", 22/6308/1949, 7.5.1949, א"צ 22/6308/1949 (להלן "הגזרה המזרחית").

¹⁰⁸ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין שבועי", 17.11.1948, 25.11.1948, א"צ 119/6308/1949.

¹⁰⁹ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין צבאי", 10.1.1949, א"צ 117/6308/1949.

¹¹⁰ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 12.1.1949, א"צ 117/6308/1949.

¹¹¹ מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 28.11.1948, א"צ 119/6308/1949; מש"מ 1 לשר הביטחון, הרמטכ"ל ולנמענים נוספים, "דו"ח מודיעין יומי", 23.1.1949, א"צ 117/6308/1949; "מערכת כוחות האויב".

¹¹² "חברון – דאהרייה"; "הגזרה המזרחית".

קורקטיים.¹¹³ לרשות הלגיון עמד סיוע ארטילרי וכן כוחות משמר מקומיים, אשר שימשו חילות מצב, בכפיפות מנהלתית ומבצעית ללגיון.¹¹⁴

הגורם הפעיל ביותר בהתנגשויות עם כוחות צה"ל היו המקומיים,¹¹⁵ ואליהם נוספו פליטים מעברו השני של קו החזית, אשר רבים מהם איבדו את כל עולמם וחוו מחסור. קו החזית, המרוחק בעבר, עבר כעת במורדותיהם של הרי חברון, ולעיתים עבר אף בקטע שטחי עיבוד, ובעיקר מרעה, של ערבים מקומיים.¹¹⁶ היו שהסתננו לשטח ישראל, כבודדים או בקבוצות קטנות, לצרכים כמו קציר, הצלת רכוש שנותר מאחור, וכן למטרות כמו ביקור קרובים או הברחה. אלה, רובם בלתי חמושים, נטו לחמוק מחיילי צה"ל ככל האפשר, והיוו לא יותר מאשר מטרד.¹¹⁷ עם זאת במהלך הזמן התארגנו כמה עשרות מן המקומיים, מונעים על ידי רגשי נקם, במעין יחידה לוחמת ("כנופיה"), וזו פעלה כנגד חיילי צה"ל, לא פעם לצד פעילויות בעלות אופי כלכלי, כמו שוד משני עברי הגבול.

הפעילים, והבעייתיים מבחינה ביטחונית מבין אלה, היו רועי הצאן והבקר, אשר שאפו לחזור ולרעות את בהמותיהם בשטחים אשר איבדו במהלך המלחמה. נוסף על כך צידו הערבי של הקו סבל מרעיית יתר, בעוד בצד הישראלי העזוב והשומם גדלו עשבי הבר והקוצים כמעט ללא הפרעה.¹¹⁸ במרוצת הזמן גילו הרועים, חמושים בנשק, כולל מקלעים, מידה של ארגון: תפיסת משלטים בעת יציאה למרעה, אבטחת מקומות מסוכנים, ירי מתואם מכיוונים שונים, סימנים מוסכמים לאזעקה, מדורות למשל. כמו כן לעיתים, ממש כמו בתחילת מלחמת העצמאות, היו לוחמי הגיהאד, אם כי כאמור לא היו חוד החנית ולא היו היוזמים, גרעין מסייע, מאומן יחסית, למקומיים חמושים, לא פעם במספרים גדולים, בהתנגשויותיהם של האחרונים עם צה"ל.¹¹⁹ בהתנגשויות אלה ניתן היה להשיג שיתוף פעולה, אהדה ואפילו סיוע פעיל מכל הגורמים הערביים אשר שהו באזור, ולמרות המחלוקות וההתכתשויות ביניהם הם היו מאוחדים ברגש אנטי-ישראלי בסיסי. המקומיים, רבים מהם חמושים, נהגו להיענות במהירות לקריאות עזרה במקרה של התנגשות עם צה"ל ('פִּיפֶּה') באזורים סמוכים.

המזרח הפרוע

בעייתיים של הרועים ושל הכוחנים (מיליטנטים) שבין המקומיים חדלה גזרת הר חברון להוות מעין אתנחתא עבור כוחות שחוקים ויגעים מהתנגשויות דמים עם צבאות ערביים סדירים. למעשה, תחושת הביטחון של כוחות צה"ל בגזרה, אפילו מעברו הישראלי של קו החזית, חלפה.¹²⁰ אזור החיכוך העיקרי השתרע ממזרח לדוואלִימה במשולש אשר צלעותיו כשבעה ק"מ כל אחת, ואד'נא נמצאת בצפון, וח'ירבת א'סיכה – בדרום.¹²¹ ערביי שני כפרים אלה והמרחב הסמוך הקימו כוח מאורגן יחסית, כ־150 איש, חמוש בנשק קל ובמספר מקלעים, וזה הוציא תצפיות כדי לאבטח את הרועים, אשר התקרבו עם עדריהם עד למרחק של כשני ק"מ מדוואלִימה. רבים

¹¹³ "הגזרה המזרחית"; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 21.6.49", 21.6.1949, א"צ 25/6308/1949 (להלן: "דו"ח 21.6.49"). מפגשים בין נציגי צה"ל והלגיון, בחצייה הראשון של 1949, כדוגמת זה המתואר בדו"ח, רבים מכדי לפרטם כאן.

¹¹⁴ בני מוריס, *מלחמות הגבול של ישראל 1949–1956, ההסתננות הערבית, פעולות הגמול והספירה לאחור למבצע קדש* (תל אביב: עם עובד, 1996; מתרגם: יעקב שרת), עמ' 22.

¹¹⁵ מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמער, "דו"ח מודיע 49-21", 22.4.1949, א"צ 22/6308/1949 (להלן: "דו"ח מודיע").

¹¹⁶ משה ברנר, *גבולות ישראל, עבר, הווה ועתיד* (תל אביב: הוצאת יבנה, 1988), עמ' 137.

¹¹⁷ מוריס, *מלחמות הגבול*, עמ' 19.

¹¹⁸ משה דיין, *אבני דרך, אוטוביוגרפיה* (ירושלים: עידנים ותל אביב: דביר, 1976), עמ' 94.

¹¹⁹ "הגזרה המזרחית"; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 1.6.49", 1.6.1949, א"צ 22/6308/1949; יעקב (ישקה) סטרך, *המחלקה של פני, אלי אורן* (עורך) (ביתן אהרון: מוציא לאור לא ידוע, 2008), עמ' 124.

¹²⁰ מגדוד 32 לחטיבה 3/מבצעים ולגדודים 33, 34, 35, "זהירות", 14.1.1949, א"צ 75/6569/1949.

¹²¹ מקמ"ן 32 לקמ"ן אלכסנדרוני, מג"ד 32 ולנמענים נוספים, "דו"ח מצב יומי 121100–131100", 13.1.1949; מקמ"ן 32 לרשימה ד' (רשימת נמענים שלא פורטה), "דו"ח מצב יומי מס' 11/א (101200–111159)", 11.2.1949, אי"ט 12/3/49/3.

מן הסיורים שהתקרו לאזור זה נתקלו באש ונסוגו, והניסיונות לגרש את הרועים ואת עדריהם נתקלו בהתנגדות.¹²² נראה כי היא הונעה על ידי הרצון לתקוע שוב יתד בשטח, על רקע המגעים להסדרים בין ישראל לירדן, אשר התנהלו באותה העת. בסוף ינואר, לנוכח מה שהתחוויר יותר ויותר כהתארגנות של ערביי אותו האזור, הורה קמב"ץ אלכסנדרוני לערוך באזור האמור "סיורים אינטנסיביים".¹²³ ב-5 בפברואר 1949, השכם בבוקר, יצאו שתי כיתות מגדוד 32 לתצפית לכיוון אדינא ובית עווא, כמה מאות מטרים ממזרח לאליאב של ימינו. בשעת בוקר מאוחרת הבחינו בעדרים ערביים העושים דרכם מערבה ופתחו עליהם באש. עד מהרה נזעקו עשרות ערבים מכיוון ח'רבת פִּירג'יס, הנמצאת כק"מ ממזרח לנקודת התצפית, וכמה עשרות אחרים, אשר נראו ככוח בעל אימון צבאי, עשו דרכם למונטר אג'וזה (גבעת אגוזית, כשני ק"מ מצפון לאליאב). אומנם הכוח נחלץ ללא אבדות,¹²⁴ אך ניתן היה לראות בכך, עם תקרית ח'רבת אסיכה בדצמבר, אזהרה באשר לסכנה הצפויה לכוח קטן יחסית, המרוחק מבסיסו, הנובעת מריכוזי כוחות ערביים, אשר ניתן להזעיקם כנגדו במהירות. כפי שהראה מהלך המאורעות בהמשך, לא ניתנה על כך הדעת באופן מספק.

לאחר מבצעי 'חורב' ו'ייצוב'

בפברואר 1949 השתנה המצב בגזרה מיסודו, עת הסתמנו סופו של המצור על הכיס, מחד גיסא, והמגעים לסיום המלחמה עם ירדן, מאידך גיסא. לפיכך ב-7 בפברואר קיבלה החטיבה פקודה להרחיב ולהדק את אחיזתה בנגב הצפוני-מזרחי ובמורדות הדרומיים והדרומיים-מערביים של הרי חברון.¹²⁵ ביצוע הפקודה, אשר הוטל בעיקרו על גדוד 32, כאשר גדוד 33 מחליפו במשלטיו, התעכב עד לאחר החתימה הסופית על הסכמי שביתת הנשק עם מצרים, ובזמן זה נערכו סיורים לאיסוף מידע על אודות היעדים.¹²⁶

במבצע 'ייצוב', שאותו ערכה אלכסנדרוני, השתלטה ישראל על שטחים בהדום הר חברון, וכך הרחיבה את 'המותניים הצרים' של ישראל באזור קיבוץ להב של היום, ונוסף על כך הרחיקה קמעה צפונה את הגבול מבאר שבע, תוך שהיא מייצבת אותו על הקו שבין כביש באר שבע-חברון, מעט דרומה מדאהרייה, מזרחה לכיוון ים המלח. כן אלכסנדרוני השתלטה על חופו הדרום-מערבי של ים המלח, אשר הוקצה למדינה היהודית בהחלטת החלוקה. מהלך זה נערך במבצע 'עובדה' כדי לקבוע את שליטתה של ישראל בשטח טרם חתימת הסכם שביתת הנשק עם ירדן.¹²⁷ במהלכו נתפס, כמעט ללא קרב, כל הנגב עד לאום אִרְשֶׁרֶש (אילת), שאליה הגיע צה"ל ב-10 במרץ 1949, שטח שאף הוא הוקצה לישראל באותה החלטה. עוד קודם המבצע, ב-25 בפברואר 1949, תפסה פלוגה מגדוד 32 את משלט 432 (סמוך לכרמים), החולש ממערב על כביש באר שבע-חברון.¹²⁸ ב-5 במרץ כבשה פלוגה מאותו גדוד את חוֹוִילָפָה (תל חליף שליד קיבוץ להב). פלוגה אחרת כבשה את משלט 486 (גבעת מורן, כק"מ מצפון-מזרח לקיבוץ שומריה). בליל 7–8 במרץ תפסה החטיבה את תל בית מירסים (תל בית מרשם, כשני ק"מ מדרום-מערב לנטע) ואת גבעה 444, ח'רבת אוס אִשְׁקָף שמצפון-מערב לנטע.¹²⁹ ב-9 בחודש תפסה פלוגה מגדוד 32 את עין גדי ללא קרב, ומשם שוגר כוח אשר השתלט על מצדה. כן נתפסו תל ערד וכמה משלטים

¹²² "דו"ח מצב יומי 051100–041100", 5.1.1949; "דו"ח פעילות גדוד 32 מ-7.1.49–13.1.49"; מקמ"ן 32 לקמ"ן חטיבה 3, מג"ד 32 ולנמענים נוספים, "דו"ח מצב יומי עד 161800", 16.1.1949, 14.1.1949, א"צ 111/5943/1949.

¹²³ מעמיחי למג"ד 32, "אינפורמציה והערכות" ו"סיורים אינטנסיביים", 29.1.1949, א"צ 64/6569/1949.

¹²⁴ "סיכום פעילות".

¹²⁵ ריבלין וסיני, **אלכסנדרוני**, עמ' 323–324, 340–341.

¹²⁶ "דו"ח יומי ל-12.2.49", מחטיבה 3 לרשימה ב', 12.2.1949, א"צ 111/5943/1949; ללא שם מחבר ונמען, "ישיבת מטה חטיבה 3 ליום 21.2.49", ללא תאריך, א"צ 1/7333/1949.

¹²⁷ אלעד בן-דרור, **המתווך, ראלף באנץ' והסכסוך הערבי-ישראלי 1947–1949** (מדרשת בן-גוריון: מכון בן-גוריון, 2012), עמ' 225.

¹²⁸ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 26.2.49", 26.2.1949, א"צ 22/6308/1949.

¹²⁹ מעמיחי לגדודים 32, 33, 35 ולנמענים נוספים, "פקודת מבצע 'עובדה'", 1.3.1949, א"צ 50/5542/1949.

נוספים.¹³⁰ ב־15 בחודש תפסה פלוגת הסיור 37 את נקודה 660, באזור יתיר של ימינו.¹³¹ ב־16 בו תפסה מחלקה מגדוד 32 את משלט 614, כמה מאות מטרים מצפון־מזרח לאשכולות, ושתי מחלקות תפסו את משלט 643, כשני ק"מ מצפון־מזרח למשלט 614.¹³² בכך, כפי ששמות המשלטים מרמזים, המציינים נקודות גובה, לצה"ל נקנתה דריסת רגל מצומצמת בשטחה, וכפי שהתברר, גם במשך זמנה, בהרי חברון עצמם. מהסכמי שביתת הנשק נמסרה דריסת רגל זו לירדן בתמורה להעתקת הגבול מזרחה בשרון ובשומרון.

גדודים 8 ו-9 בגזרת הר חברון

בימים 23–29 במרץ 1949 החליפה חטיבת הנגב, שמפקדה היה נחום שריג, את אלכסנדרוני בגזרת הר חברון.¹³³ בחודשים הבאים בגזרה החזיקו שניים מגדודיה, 8 ו-9, וכן גדוד 32 של אלכסנדרוני, אשר נותרה בדרום עוד כחודשיים. נראה כי ההחלפה בין החטיבות השונות מאד זו מזו באופיין, אלכסנדרוני בה יוצאי הצבא הבריטי הטביעו חותם ניכר, והנגב, שבחודשי הניתוק הארוכים תהליך המיסוד של צה"ל פסח עליה באופן יחסי, לא עברה ללא חיכוכים.¹³⁴ ייתכן, אם כך, ש"שכר הלימוד" אשר שילם גדוד 8 בגזרה זו, אשר יתואר להלן, נעוץ חלקית בחפיפה לא נאותה בין היחידות.

גדוד 8, גדוד הנגב הדרומי, קם בפברואר 1948, בפיקודו של חיים ברוצלבסקי (יכידוני, לימים ולהלן: בר־לב). הגדוד הופקד לאבטח את שטח ההתיישבות היהודית אשר מדרום לקו באר־חצרים, בייחוד, את קו ההספקה ליישובי הנגב, אשר החל בניר עם, ואת קו המים. לאחר הפלישה המצרית ניסה הגדוד לחסום את ציר ההספקה עוג'א אל־חפיר–באר שבע–חברון–בית לחם, של הזרוע המצרית המזרחית, וב־11 ביוני 1948 כבש את ביר עסלוג'.¹³⁵ ביולי החליף יוסף (יוסק'ה) יריב (ריבק'נד) את בר־לב בפיקוד על הגדוד. מקיץ 1948 באופן יוצא דופן הפך גדוד 8 עבור גדודי הפלמ"ח ליחידת קו שני. אומנם חברי הפלמ"ח המקוריים נותרו דומיננטיים בשדרות הפיקוד וההדרכה וכן איישו תפקידים מקצועיים, כמו מודיעין, קשר וסיירות,¹³⁶ אך העייפות, התנדללות המרכיב החברתי שביחידה הצבאית והתחושה שסוף המלחמה קרב, השפיעו לרעה על הנחישות ועל המשמעת בקרבם.¹³⁷ את השורות מילאו מגויסים חדשים מהקלט, רובם אנשי גח"ל ובהמשך גם עולים מצפון אפריקה.¹³⁸

¹³⁰ מחטיבה 3/מנהלה למחוז הנגב, "פקודת מנהלה – החלפת הפלוגה בעין גדי", 20.3.1949, א"צ 35/5542/1949.
¹³¹ מעמית לגדודים 32, 33, 35, לפלוגת הסיור 37 ולנמענים נוספים, "פקודת מבצע לסיום מבצע 'עובדה'", 14.3.1949, א"צ 35/5542/1949.

¹³² גדוד 32, יומן המלחמה, 15.3.1949.

¹³³ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 24.3.49", 24.3.1949, א"צ 22/6308/1949; "פקודה עריכה".

¹³⁴ עדות יהונתן דותן; סטרך, **המחלקה של פני**, עמ' 111–113.

¹³⁵ כהן ומנדלסון, **חטיבת הנגב**, עמ' 29–31, 60–61, 208, 219–220.

¹³⁶ מחטיבה 12 לגדודים 7, 9 ולנמענים נוספים, "קליטת טירונים", 27.9.1948, א"צ 39/6308/1949; עדות סולל כהן, מ"פ בחטיבת הנגב, מראיינת איזה דפני, בית יגאל אלון, יוני 2002; עדות אשר גלעד, סמ"פ בחטיבת הנגב, מראיינת ציפי דגן, בית יגאל אלון, יולי–ספטמבר 1997; עדות יהונתן דותן; סטרך, **המחלקה של פני**, עמ' 29; ביוגרפיות של חללי הגדוד מחלקה האחרון של המלחמה, אתר "יזכור" של משרד הביטחון, www.izkor.gov.il, נדלה ב־17 באוגוסט 2021; יהונתן דותן, **איש השורה בראי התקופה** (ישראל: חותם, 2013), עמ' 206, 215–216.

¹³⁷ כרמית גיא, **בר לב** (תל אביב: עם עובד, 1998), עמ' 72; נמרוד לויטה וזרובבל גלעד (עורך), **בעלות ימיו** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1959), עמ' 297.

¹³⁸ מחטיבה 12/מנהלה, ללא שם נמען, "סיכום ישיבה", מרץ 1949, א"צ 3/7500/1949.

יוסף'ה יריב, מג"ד 8. באדיבות מוזיאון הפלמ"ח

בסוף מאי 1948 הקים הרמטכ"ל את גדוד 9 כיחידה ממונעת, בפקודו של ישראל כרמי, וביוני היא הפכה לגדוד.¹³⁹ הגדוד השתתף בכל הקרבות שבהם השתתפה חטיבת הנגב. בנובמבר החליף בר"לב את כרמי בפקוד על הגדוד.

בימים 23–29 במרץ 1949, בתנאי חורף קשים, בגזרת הר חברון החליף גדוד 8 את אלכסנדרוני, אשר תפסה תשעה מוצבים באזור שמדוואימה–בית ג'ברין, בגזרה שמול הכפר אד'נא, ועד לכביש באר שבע–חברון, לאחר שזו האחרונה סיימה את מבצע 'ייצוב'.¹⁴⁰ היערכות הגדוד, אשר החליף כוח של כשני גדודים (שבע פלוגות) של אלכסנדרוני, הייתה אפוא דלילה יותר. עם זאת הוא לא הסתפק בהגנה סטטית גרידא אלא נקט יוזמה, יחידותיו הרבו לנוע וניסו להפתיע את המסתננים אשר גילו פעילות רבה באזור.¹⁴¹ הגדוד הסתייע בפעילות זו בשתי מחלקות ג'יפים ובמחלקת משוריינים אשר צורפו אליו מגדוד 9.¹⁴² סיוע חשוב נוסף היוו סיורים אוויריים מעל הגזרה, ולרוב הם נערכו אחת ליום. אלה הוגדרו כ"הסיוע היעיל ביותר לפעולה כנגד עדרים ומסתננים" – בהסתייגות שאמצעי זה מוגבל לאור יום.¹⁴³ אמצעי אחר, שננקט בהיעדר התיישבות יהודית באותו שלב, היה מיקוש דרכי מעבר של מסתננים, אלא שלעיתים פירקו הערבים את אותם מוקשים, והשתמשו בהם כנגד סיורי צה"ל.¹⁴⁴ אף שמדי פעם נורו או נתפסו מסתננים, ואחרים נפלו קורבן למוקשים, הדרך להחלת השליטה הישראלית באזור עדיין הייתה רחוקה ורצופה תקריות אש ולא מעט קורבנות. חיילי הגדוד בגזרה חשו חוסר ביטחון אפילו במקומות שאותם איישו, ויותר מכך, בדרכים אל המשלטים שאותם תפסו, אשר כל פעילות הכרוכה בשימוש בהן דרשה ליווי לאבטחה, ובלילה, על אחת כמה וכמה.¹⁴⁵ מסיבה זו, בין היתר, בשטח לא פעם נותרו גוויות מסתננים שנהרגו בשעת מעשה, לצד גוויות של חמוריהם או של גמליהם. כל אלה, עם עבור החודשים מכיבוש האזור שבו נותרו כפרים הרוסים למחצה, כאשר בשטח זה שוטטו שועלים ועכברי שדה, ובו

¹³⁹ ישראל כרמי, **בדרך לוחמים** (תל אביב: מערכות, 1960), עמ' 300–315.

¹⁴⁰ מגדוד 12/מבצעים לגדודים 7, 8, 9, 152, "פקודת עריכה לחטיבה", 22.3.1949, א"צ 1/7601/1949.

¹⁴¹ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 10.4.49", 10.4.1949, א"צ 22/6308/1949; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין שבועי – 3/9-4-49", 12.4.1949, א"צ 22/6308/1949. בתיק זה ישנם דיווחים דומים, רבים מכדי לפרטם כאן, מן הימים שלפני התאריכים שצוינו ואחריהם.

¹⁴² מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 30.3.49", 30.3.1949, א"צ 22/6308/1949.

¹⁴³ עודד מרום, **טייסת א' 1947–1949** (ישראל: עמותת חיל האוויר, 2011), עמ' 111; "הגזרה המזרחית".

¹⁴⁴ דיון, **אבני דרך**, עמ' 94.

¹⁴⁵ מחטיבה 12/מבצעים לגדודים 7, 8, 9, 152 ולמ"פ מטה, "נסיעות בכביש בית ג'וברין–הרטוב", (תחילת) אפריל 1949, א"צ 3/7500/1949; סטרך, **המחלקה של פני**, עמ' 16–18, 115, 119.

צמחו עשבי פרא,¹⁴⁶ השרו אווירה עגומה על החיילים. אלה האחרונים סבלו מן התנאים הדלים שאותם יכול היה צה"ל להעניק, בעוד המדינה מפנה את עיקר משאביה לקליטת העלייה הגדולה.

מתברר כי היוזמה לא הייתה נחלת צד אחד בלבד: ב־31 במרץ בשעה 17:30 יצא רכב של הגדוד, טעון נשק ואספקה, מן המפקדה בבית ג'ברין למשלט, שאותו תפס הגדוד ב־וואימה. סמוך לקונפיזה הבחינו נוסעי הרכב, נהג ושלושה מלווים, במחסום אבנים על הדרך. בעקבות זאת עצרו את הרכב, ואחד החיילים יצא כדי לפנות את המכשול. אולם מארב שהתמקם ממערב לדרך (סמוך לתל לכיש), אשר מנה כ־18 עד 20 איש, לבושים אזרחית, פתח בירי, בלא שהחיילים משיבים אש. לאחר מכן יצאו האורבים ממקומם, ולקחו עימם את הרכב, עם הצידוד ועם הנשק שעליו. שלושה חיילים נהרגו, והתוקפים התעללו בגוויותיהם, והרביעי נפצע קשה.¹⁴⁷ כעבור כמה דקות עבר רכב צבאי אחר, והבחין במחסום ובשתיים מן הגוויות. אולם הרכב בחר שלא לעצור, כיוון שהיו בו רק נהג ומלווה. מהלך זה ממחיש עד כמה השליטה ותחושת הביטחון של צה"ל בגזרה היו רופפות, ולכן רק עם הגיעו לבית ג'ברין דיווח על האירוע. בינתיים נסעו התוקפים עם הרכב הישראלי כ־2.5 ק"מ צפון־מזרחה, ונטשוהו, לא לפני שנטלו עימם את תכולתו. הרכב הנוטש והשדוד נמצא למחרת בבוקר.¹⁴⁸ מידעיות מודיעיניות שנתקבלו בימים הבאים, עולה כי ה"כנופיה", כפי שכונו מבצעי המארב, פעלה ברשות – ככל הנראה הכוונה להעלמת עין – של קצין לגיון. ב־18 באפריל, כמעט באותו מקום עצמו, עלה רכב צבאי על מוקש, ובעקבות זאת חייל נפצע. מתקרית זו ואחרות כלל לא היה ברור מי שולט בפועל בשטח.¹⁴⁹

ב־3 באפריל נחתם הסכם שביתת הנשק עם ירדן. הגבול שנקבע, 'הקו הירוק', עבר כמה קילומטרים ממזרח ל־וואימה וממערב לאד'נא. עם זאת התוואי שלו לא סומן בבירור בשטח. לעת עתה סיכמו הצדדים כי עד לסימון הקו לא יתקרבו שניהם לגבול כדי למנוע התנגשויות.¹⁵⁰ קו הגבול נותר בלתי מסומן עד לפירוקה של החטיבה,¹⁵¹ וסימונו המדויק הסתיים רק בשנת 1951, בעבודה משותפת של קציני צה"ל, הלגיון והא"ס, על בסיס קווי החזית בזמן חתימת הסכמי שביתת הנשק, עם שינויים קלים, מתוך התחשבות בצורכי התושבים.¹⁵²

תקרית 20 באפריל

בשעות הבוקר המוקדמות של 20 באפריל מ־וואימה יצאה מחלקה מגדוד 8, כחלק ממבצע פלוגתי, לסריקה כדי להרחיק רועים שהסתננו לשטח ישראל וכדי להחרים את עדריהם.¹⁵³ מטוס סיור אשר היה אמור לסייע לסריקה לא יצא בשל תנאי מזג האוויר.¹⁵⁴ הסיור עשה דרכו מזרחה בוואדי קונפיזה (חלקו העליון של נחל לכיש, במקביל וכמה עשרות מטרים צפונה לכביש 358 של ימינו) לכיוון הגבול. לאחר הליכה של כשני ק"מ נע הכוח, ככל הנראה, בערוץ המתפצל צפונה מן הוואדי (דרך הפטרולים הקיימת עד ימינו), והממשיך מעט מזרחה לח'רבת אל־קֶצֶר (חורבת קצרה), הנמצאת כמה מאות מטרים מדרום למונטר איג'וזה, ועלה עלה על גבעה, קרוב לוודאי ח'רבת

¹⁴⁶ דיין, **אבני דרך**, עמ' 94.

¹⁴⁷ דותן, **איש השורה**, עמ' 215; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 3.4.49", 3.4.1949, א"צ 22/6308/1949.

¹⁴⁸ מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח גוד 8 על המארב בכפר אל-קביבה (נ.צ. 136106) ביום 31.3.49", 3.4.1949, א"צ 22/6308/1949; סטרך, **המחלקה של פני**, עמ' 15, 117.

¹⁴⁹ מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי – 15.4.49", 15.4.1949; מחטיבה 12/מודיעין, ללא שם נמען, "דו"ח מודיעין יומי – 19.4.49", 19.4.1949; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 23.4.49", 23.4.1949, א"צ 22/6308/1949.

¹⁵⁰ בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ג', עמ' 978.

¹⁵¹ "דו"ח 21.6.49".

¹⁵² גדעון ביגר ודוד שטנר, "להב המחרשה קבע את הגבול – גבול ישראל–ירדן 1922–1994", **עיונים בתקומת ישראל**, 17, 2007, עמ' 420.

¹⁵³ סטרך, **המחלקה של פני**, עמ' 19–20.

¹⁵⁴ גלבר, **קוממיות ונכבה**, עמ' 372–373.

דאָהינה (חורבת דוה), שמדרום לח'רבת אל־קֶצֶר. כאן התפצלו שתי כיתות כדי לתפוס עמדות בשטח, ככל הנראה, האחת בח'רבת אִגְיוּזָה (על מונטר אִגְיוּזָה) והאחת מן הצד השני של השביל שלדרומה. כיתה אחת, בפיקוד המ"מ בנימין בודנר ('פִּנִי'), המשיכה צפונה. לאחר הליכה של כמה מאות מטרים היא נתקלה בעדר כבשים גדול, מלווה בשמונה עד עשרה רועים, אשר נמלטו, והיא לקחה אותו. בודנר הפריש מן הכיתה מ"כ ושני חיילים כדי ללוות את העדר. אלה עשו את דרכם דרומה כדי להגיע לוואדי קוֹפִּיבָה ואז חזרה לְוואִימָה, אולם לאחר שעשו כבר דרך של מעט מק"מ, נפתחה לעברם אש מדרום ולאחר מכן גם ממזרח. לפיכך הם נאלצו לחדול מלהוביל את העדר, ועלו על גבעה ממערב לדרך. לאחר כחצי שעה הופיעו מספר חיילים מן המחלקה, הנראים כפליטי קרב, והללו חברו אליהם. המ"כ יעקב סטרץ החליט לחזור למוצב המחלקתי בְּוואִימָה ולהזעיק כוח חילוץ. כוח זה, בגודל של כיתה מוגברת, עשה דרכו, לפרקים תחת אש, לח'רבת דאָהינה, וסמוך לאזור נתגלו גופותיהם של רוב לוחמי הכיתה שבפיקוד המ"מ, ללא נשק וציוד, ועל חלקן היו סימני התעללות. מספר גופות נוספות, שלקחו הערבים, הוחזרו מאוחר יותר. בסופו של דבר, בקרב זה נהרגו 12 לוחמים מן המחלקה (אחד מהם, ארתור גסנר, חלל שמקום קבורתו לא נודע).¹⁵⁵ מדו"ח מודיעין ראשוני של החטיבה עולה כי הכוח הערבי כלל כ־75 אנשי ג'יהאד ומספר כפול, בערך, של מקומיים מאד'נא. על פי אותו דו"ח, אבדות הערבים היו שמונה הרוגים, תשעה פצועים ומספר בלתי ידוע של נעדרים.

התקרית האמורה, המזכירה בכמה ממאפייניה את פרשת הל"ה מתחילת מלחמת העצמאות, היוותה במעין סגירת מעגל את סיומה של המלחמה. לאחר אותה תקרית הציב הלגיון כוח משמר של 50 עד 60 חיילים על הדרך המוליכה מערבה מאד'נא אל וואִימָה.¹⁵⁶ אף שההסתננויות לא פסקו, תקריות המלוות באבדות לצה"ל, בכלל, ותקריות בהיקף כזה, בפרט, לא נשנו בגזרה זו בתקופה הנסקרת. ב־30 באפריל עזב גדוד 8 את הגזרה ועבר לאזור הערבה. למשך כשלושה שבועות את מקומו תפס גדוד 32 של אלכסנדרוני.¹⁵⁷ בעת שהייתו בגזרה נמשכה הריסת הכפרים, כמו בית ג'ברין, וואִימָה וקוֹפִּיבָה, וכזכור, את תהליך זה הוא כבר החל בעת שהייתו הקודמת בגזרה.¹⁵⁸ אלה שימשו הן כמסתור ומחסה למסתננים, הן כפיתוי מתמיד לחזרה, ולפיכך הקשו על צה"ל את ההחזקה בשטח. ב־30 במאי בגזרה החליף גדוד 9 את גדוד 32 של אלכסנדרוני. חטיבה זו עברה לחזית א' (צפון),¹⁵⁹ ובהמשך, בקיץ 1949, התפרקה. גם בתקופת שהייתו של גדוד 9 בגזרה נמשכו פעולות הריסה בכפרים הערביים הנטושים. הגדוד נשאר בגזרה עד סוף יוני 1949, עת העביר אותה לאחריות גולני.¹⁶⁰ זמן קצר אחר כך התפרקה חטיבת הנגב, וגדוד 9 הועבר לחטיבה 7.¹⁶¹

באותו חודש הוקם היישוב היהודי הראשון באזור, קיבוץ בית גוברין, אם כי זה נשאר יישוב ספר בודד כמחצית העשור, וב־26 בו גם חזית ד' סיימה את תפקידה ההיסטורי והפכה לפיקוד הדרום.¹⁶² כמה שבועות אחר כך, ב־20 ביולי, עם הסכם שביתת הנשק עם סוריה, הסתיימה מלחמת העצמאות רשמית. גזרת הדום הר חברון המשיכה לדמם עוד שנים רבות, ובין היתר, ב־14 בדצמבר 1949 נהרג נמרוד לוויטה, סמג"ד הגדוד השמיני

¹⁵⁵ סטרץ, **המחלקה של פני**, עמ' 121–132.

¹⁵⁶ "דו"ח מודיעין".

¹⁵⁷ מחזית ד' מנהלה לחטיבות 12, 3 ולנמענים נוספים, "פקודת מנהלה", 27.4.1949, א"צ 35/5542/1949.

¹⁵⁸ מעמיהי לגדוד 32 ולנמענים נוספים, "הריסת מתקנים אשר מפריעים לשליטה בשטח", 26.4.1949, א"צ 35/5542/1949.

¹⁵⁹ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 20.5.49", 20.5.1949, א"צ 25/6308/1949; מחטיבה 12/מנהלה לגדוד 9 ולנמענים נוספים, "פקודת מנהלה", 17.5.1949, א"צ 1/7601/1949; מחטיבה 3/מנהלה, ללא שם נמען, "פקודת מנהלה להעברת גדי 32 מחזית ד' לחזית א'", 20.5.1949, א"צ 35/5542/1949.

¹⁶⁰ מחטיבה 3 למטכ"ל/אכ"א 1/ (מחלקת גיוס וקליטה), "יחידת חיסול", 20.8.1949, א"צ 35/5542/1949; מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 26.5.49", 26.5.1949, א"צ 25/6308/1949; "דו"ח 21.6.49".

¹⁶¹ מחטיבה 12/מנהלה למח"ט, מג"ד 8 ולנמענים נוספים, "יחידת חיסול – חטיבה 12", 12.9.1949, א"צ 753/7500/1949.

¹⁶² מחטיבה 12 לקמב"ץ ולנמענים נוספים, "שינוי שם", 12.6.1949, א"צ 3/7500/1949.

במלחמה וקמ"ן חטיבת מחוז השפלה בעת התקרית, כשרכבו עלה על מוקשסמוך לבית גוברין.¹⁶³ באירוע בולט אחר, 'תקרית דִּנְאִימָה' ב-10 בספטמבר 1956, נהרגו מאש הירדנים ששה חיילי צה"ל, אשר התאמנו באותו אזור, ועוד אחד מת אחר כך מפצעיו. אי השקט באזור נמשך עד ערב מלחמת ששת הימים, ועל פי כמה דעות, מספר אירועים באותה גזרה, אשר הובילו למבצע 'מגרסה' בסמוע, ב־13 בנובמבר 1966, אף היו זרז לפריצתה.¹⁶⁴

סיכום

מאז שגדוד 89 בלם את כוח ג'י, צה"ל והלגיון לא התנגשו עוד בקרבות של ממש בגזרה זו כמו גם בגזרות אחרות: שני הצדדים היו 'שבעים', שכן הן לירדן, הן לישראל לא היה אינטרס מובהק המצדיק לחימה בחזית זו. זה היה אזור אשר יהודים לא התיישבו בו קודם למלחמה או במהלכה, ונראה היה כי ירדן, אם כי בתחילת המלחמה היו לה תוכניות מרחיקות לכת יותר, מסתפקת בשליטה על הרי חברון ועל היישובים הגדולים שבמרחב. לזאת נוספה האיבה המשותפת כלפי המצרים. לפיכך אורך הרוח ואורך הנשימה של שני הצדדים היה גדול.

צד מעניין בלחימה בגזרה זו הוא התפקיד החשוב אשר מילאו בה לוחמים בלתי סדירים או סדירים למחצה, חלקם לוחמים ערביים מקומיים. אף שבהיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות מקובל כי הגורם הערבי המקומי נדחק הצידה מפלישת צבאות ערב,¹⁶⁵ האירועים המתוארים כאן, כמו גם התכתשויות רבות בגזרות אחרות,¹⁶⁶ מחזקים את הצורך לבחון שוב קביעה זו. הלוחמים הבלתי סדירים לא נפלו בהרבה בצידום, נשק קל אישי וכיתתי, ואולי גם בכישורי הלחימה, קלות תנועה ואף יכולות התיאום, מן החיילים ומכלי הנשק שצה"ל, אשר התקשה לשלוט ביעילות על השטחים החדשים שכבש במהלך המלחמה, הקצה לגזרה. האמצעים העדיפים של צה"ל, מטוסי סיור, כלי רכב ומכשירי קשר, סבלו ממגבלות רבות באזור זה, ולא היוו 'שוברי שוויון'. היעדרם של מכשולים טבעיים ומעשה ידי אדם (פרט למיקוש שהפך לא פעם לחרב פיפיות), ובייחוד היעדר יישובים יהודיים, הביאו לכך שפריסתו הייתה דלילה מכדי לכסות אזור זה ביעילות. כמו כן היא גרמה לערבים, לא בלי יסוד, לחוש כי המדובר בשטח הפקר כפי שמסר דו"ח מודיעין: "בין המסתננים רווחת הדעה כי מספר העמדות בקו החזית של כוחותינו אינו מרובה וערנות חיילינו אפסית".¹⁶⁷

תופעת ההסתננות, אשר מניעה בכל רחבי הארץ היו דומים לאלה שפורטו לעיל, החלה למעשה עוד בעיצומה של המלחמה, לוותה במספר רב מאוד של תקריות אש, והיוותה מטרד מתמיד לכוחות צה"ל בחזיתות השונות.¹⁶⁸ לעיתים, כמו בקרבות באזור גֶרוּוה (אחיזה ויסעור), הסלימו תקריות כאלו לידי קרבות דמים שבהם השתתפו כוחות ניכרים.¹⁶⁹ עם זאת, כל עוד המלחמה געשה, ואף בחודשים שאחריה, תפסה התופעה מקום משני בשיקולים המדיניים והצבאיים, בהשוואה למקום שאותו תפסו צבאות ערב השונים.

ניתן היה לנצל את האמצעים העומדים לרשות צבא סדיר באופן מלא יותר על ידי כיבוש האזור, ונראה היה שיישום משימה זו היה בהחלט בהישג ידו של צה"ל בחודשי המלחמה האחרונים.¹⁷⁰ התברר כי ישראל העדיפה

¹⁶³ לויטה, **בעלות ימיו**, עמ' 54; אתר "יזכור", נדלה ב־14 בספטמבר 2022.

¹⁶⁴ אברהם אילון, "מבצע מגרסה", **מערכות** 261/2, אפריל 1978, עמ' 28–39.

¹⁶⁵ בני מוריס, 1948 – **תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה** (תל אביב: עם עובד, 2010), עמ' 194, 259; נתנאל לורד, **תולדות מלחמת הקוממיות: סיפור המערכה** (תל אביב: מערכות, 1959), עמ' 166.

¹⁶⁶ בנימין גשור, "הקרבות באזור מעאר-שעב במלחמת העצמאות", **קתדרה** 178, 2021, עמ' 127–150.

¹⁶⁷ מחטיבה 12/מודיעין לרשימה ב', "דו"ח מודיעין יומי – 4-4-49", 4.4.1949, **א"צ** 22/6308/1949.
¹⁶⁸ מוריס, **מלחמות הגבול**, עמ' 47–48, 113; מקמ"ן קרייתי, ללא שם נמער, ללא "סיכום יומי מ-211800 עד 241800", בערך 25.6.1948, **א"צ** 9/7633/1949; מקריית/מודיעין למטכ"ל/אג"ם ולנמענים נוספים, "סיכום ליום 5.7.48", 7.7.1948, **א"צ** 117/5439/1949.

¹⁶⁹ צדוק אשל, **חטיבת כרמלי במלחמת הקוממיות** (תל אביב: מערכות, 1973), עמ' 204.

¹⁷⁰ זכי שלום, "עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות – בחינה מחודשת", **עיונים בתקומת ישראל** 8, 1998, עמ' 110–149, עמ' 123, 144.

לנצל את הדם הרע שבין מצרים לירדן ולרכז מאמץ במיגור הצבא מצרי, מה גם שהשקטת הלגיון גררה גם את השקטת העיראקים (ב'חירס' למשל). את שאר יעדיה הקרקעיים, אליבא ד'ישראל', ניתן ועדיף היה להשיג באמצעים דיפלומטיים (בשרון ובשומרון), ועל כל פנים, כמעט בלא להפעיל כוח (מבצעי 'לוט' ו'עובדה'). עבדאללה נראה גורם מתון ומייצב, ואותו כדאי לחזק ולהשליט על חלקי הארץ שבעלי אוכלוסייה ערבית צפופה. לאלה נוספו שיקולים מדיניים שמחוץ לתחום מאמר זה, כמו האפשרות להחזיק בכיבושים לאורך זמן, עדיפויות מדיניות שונות, שכן בין מבצעי 'יואב' ל'חורב' עמדה ישראל במערכה מדינית קשה כדי להחזיק בכיבושה בנגב, והמשך היחסים עם ירדן אחרי המלחמה.

הלגיון בהר, נוסף על היותו אמצעי שליטה בעל השפעה מרסנת על אוכלוסייה ערבית גדולה, היווה מעין תיל ממעיד עבור צה"ל, שכן אי אפשר היה לסלקו בלא לחימה של ממש. כדברי ב'גוריון' "מלחמה על חברון היא מלחמה על הלגיון, והוא ירחיב את המלחמה בכל מקום הימצאו".¹⁷¹ הלגיון, שהניח לצה"ל יד חופשית במבצעי 'יקב', 'אל ההר' ו'יואב', ובהמשך, גם ב'חורב', והעיראקים, שאף הם נהגו באופן דומה, חיזקו את אמונה של הנהגת ישראל במדיניות זו, וההנהגה, מצידה, בלמה מצביאים, כמו אלון או יוסף טבנקין,¹⁷² אשר חלקו עליה.

אלא שלנוכח המרורים שבעה ישראל בגזרה זו, מתחילת 1949 ועוד שנים רבות אחר כך, נותר לתהות אם מדיניות זו הייתה מוצדקת, ואם לא, מה היה הכשל. דומה כי אחד הכשלים היה הזהות התפיסתית בין הממלכה לתושביה. תהא אשר תהא מדיניותו של עבדאללה, בשטחי הגדה המערבית אשר בשליטת ירדן לא הושלטה כדבעי מרות המדינה על התושבים ועל הארגונים השונים. ב'גוריון', שרת ודומיהם עדיין לא שיוו בנפשם מה דמות תלבשנה מדינות ערב הגובלות בארץ, שהיו תופעה חדשה יחסית. תופעה חדשה עוד יותר, ככל הקשור לירדן, אשר את השפעתה קשה היה לחזות מראש, הייתה צירופם של פלסטינים, תושבים ופליטים, במספרים גדולים מאוד. המגעים בעבר עם עבדאללה ובהמשך עם קציני הלגיון, לצד סימני אזהרה כמו פיצוץ משאבות המים בלטרון,¹⁷³ השאירו מקום לאופטימיות כי 'יש עם מי לדבר', ושהמדובר בבר'פלוגתה העומד במילתו,¹⁷⁴ וממילא הכוחות המצריים והג'יהאד עמדו לרדת מן הבמה. בהיעדר חלופות, אזי כפי שנראה היה באותן נסיבות, ראוי היה אפוא לנסות להגיע עם הירדנים לימודוס ויוונדי, וניסיון כזה אכן נעשה. במבט לאחור, הגזרה המדממת מורה כי הניסיון נכשל, אך כיוון שלא התקבלה החלטה מדינית לכבוש את הר חברון, אזי, כפי שאמר לימים משה שרת: "בחיים ומדיניות תמיד כל החלטה זו תפיסת הרע במיעוטו [...] והשאלה היא למעשה מה גרוע ממה".¹⁷⁵

¹⁷¹ בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ג', עמ' 819.

¹⁷² פרנקל, **מבצע 'ההר'**, עמ' 117.

¹⁷³ אורן, **בדרך אל העיר**, עמ' 218–219.

¹⁷⁴ שבתי טבת, **משה דיין – ביוגרפיה** (ירושלים ותל אביב: הוצאת שוקן, 1971), עמ' 323–332.

¹⁷⁵ שלום, **עמדות**, עמ' 124.